

Нацыянальны інстытут адукацыі

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ

І. М. ГОЎЗІЧ

І. А. ШАЎЛЯКОВА-БАРЗЕНКА

ШУКАЕМ ШЭДЭЎРЫ!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)

11 КЛАС

Дапаможнік для настаўнікаў

ISBN 978-985-6941-81-1

9 789856 941811

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ

Беларуская літаратура
Факультатыўныя заняткі

**І. М. ГОЎЗІЧ,
І. Л. ШАЎЛЯКОВА-БАРЗЕНКА**

ШУКАЕМ ШЭДЭЎРЫ!..
(Вопыты літаратурных даследаванняў)

11 клас

*Дапаможнік для настаўнікаў
агульнаадукацыйных устаноў
з беларускай і рускай мовамі навучання*

*Рэкамендавана
Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

Мінск
«Літаратура і Мастацтва»
2010

УДК 373.5.016:821.161.3.09
ББК 74.268.3(4Бел)
Г74

Серыя заснавана ў 2010 г.

- Г74 **Гоўзіч, І. М.** Шукаем шэдэўры!.. : (вопыты літаратурных даследаванняў) : 11-ы кл. : дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / І. М. Гоўзіч, І. Л. Шаўлякова-Барзенка. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. — 88 с. — (Беларуская літаратура. Факультатыўныя заняткі).
ISBN 978-985-6941-81-1.

УДК 373.5.016:821.161.3.09
ББК 74.268.3(4Бел)

ISBN 978-985-6941-81-1

© Нацыянальны інстытут
адукацыі, 2010
© Афармленне. РВУ «Літаратура
і Мастацтва», 2010

ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА ФАКУЛЬТАТЫЎНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Паводле канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура», на заключным этапе навучання літаратуры вялікае значэнне набываюць актуалізацыя і сістэматызацыя папярэдне набытых ведаў: «Вучні павінны не толькі правільна ацэньваць канкрэтныя творы, але і характарызаваць іх у кантэксце гістарычнага развіцця культуры, мастацтва свайго народа і чалавецтва ў цэлым, умець суадносіць канкрэтныя з’явы роднай літаратуры з асноўнымі этапамі, перыядамі развіцця сусветнай літаратуры, з мастацкімі напрамкамі». Гэта дазваляе засяроджваць увагу вучняў на спасціжэнні мастацкага твора ці творчасці пісьменніка ў культуралагічным і літаратурным кантэкстах.

Адной з адметных тэндэнцый сучаснай адукацыйнай парадыгмы становіцца відавочная інтэнсіфікацыя працэсу ўключэння вучняў у актыўную пазнавальную дзейнасць. Навучанне літаратуры ў IX—XI класах грунтуецца, як вядома, на самастойным чытанні вучнямі мастацкіх твораў, крытычных і літаратуразнаўчых артыкулаў як абавязковай перадумове аналітычнай работы ў класе. На заключным этапе літаратурнай адукацыі вялікая ўвага надаецца выкананню творчых і даследчых работ: яны з’яўляюцца адначасова і сродкам кантролю, і паказчыкам творчага і інтэлектуальнага развіцця асобы.

Вучоныя, метадысты, педагогі-практыкі сёння ўсё часцей гавораць пра тое, што даследаванне можа быць актуалізаванае і арганізаванае на ўсіх этапах навучання літаратуры: «...пэўныя элементы даследчага падыходу школьнікі павінны засвойваць у дзіцячым і падлеткавым узросце, тады больш рэальным будзе ўздым

да вышэйшага ўзроўню творчай самастойнасці» (Е. А. Гінгель). Даследчы падыход у навучанні дазваляе пазнаёміць вучняў з метадамі навуковага пазнання, спрыяе фарміраванню ў іх навуковага светапогляду, глыбокіх, трывалых, «дзейсных» ведаў, развівае мысленне, пазнавальную самастойнасць.

Пад даследчай дзейнасцю вучня па літаратуры маецца на ўвазе яго мэтакіраванае ўзаемадзеянне з літаратурным творам, у выніку якога спасцігаюцца заканамернасці структуры тэксту, эстэтычны сэнс твора, акрэсліваюцца «спосабы чытання», што, у сваю чаргу, вядзе да ўзбагачэння эстэтычнага вопыту. Даследчая дзейнасць «уключае вучня-чытача ў дыялог з “вялікай” навукай — літаратуразнаўствам, культуралогіяй, эстэтыкай» (С. П. Лаўлінскі). Прычым размова пра сапраўднае даследаванне можа ісці толькі тады, калі вучань вырашае задачы з невядомым папярэдне «адказам».

Што тычыцца адзінаццацікласнікаў, даследчая дзейнасць па літаратуры павінна быць скіравана не столькі на непасрэдную падрыхтоўку іх да мяркуемага паступлення ў вышэйшую навучальную ўстанову (хаця нельга зусім не браць пад увагу значэнне літаратурна-даследчага вопыту ў сітуацыі, калі выпускнік мусіць вызначацца з выбарам прафесіі), колькі на стварэнне ўмоў для самаразвіцця і самасцвярджэння вучняў. Даследчая работа па літаратуры прывучае старшакласніка да самастойнай працы з тэкстам, узбагачае яго чытацкі вопыт, дапамагае фарміраваць самасвядомасць, пазіцыю зацікаўленага ўдзелу ў пазнавальнай і творчай працы ўвогуле і на ўроках літаратуры ў прыватнасці.

Мэта факультатыўных заняткаў «Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)» — дапамагчы вучням абагуліць і сістэматызаваць веды па літаратуры, замацаваць і паглыбіць уменні працаваць з мастацкімі, літаратурна-крытычнымі, літаратуразнаўчымі і інш. тэкстамі, пазнаёміць старшакласнікаў з разнастайнымі прыёмамі самастойнага спасціжэння мастацтва слова.

Дасягненне акрэсленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных **задач**:

— працягваць фарміраваць кампетэнцыі вучняў: *літаратурную* (сістэматызаваць веды пра літаратуру як цэласнасць, прадстаўленую ў выглядзе паняццяў і спосабаў дзейнасці), *культуралагічную* (узбагаціць уяўленні пра літаратуру як пра сацыякультурны феномен), *камунікатыўную* (выпрацоўваць уменні і навыкі рэпрэзентацыі вынікаў даследчай дзейнасці);

— фарміраваць навыкі свабоднага аперыравання тэарэтыка-літаратурнымі паняццямі і тэрмінамі ў працэсе аналізу мастацкіх твораў;

— працягваць фарміраваць навыкі самастойнай працы з навуковай літаратурай, слоўнікамі, даведнікамі, дакументамі і г. д.;

— фарміраваць агульныя даследчыя ўменні і навыкі (выяўленне і пастаноўка праблемы; фармуляванне гіпотэзы; планаванне і распрацоўка гіпотэзы даследчых дзеянняў; збор інфармацыі (назапашванне фактаў, назіранняў, доказаў); аналіз і сінтэз сабранай інфармацыі; пераасэнсаванне вынікаў даследавання падчас адказаў на пытанні; праверка гіпотэзы; фармуляванне высноў і да т. п.);

— фарміраваць уменні і навыкі стварэння ўласных навукова-даследчых работ (рэфератаў, дакладаў, даследчых праектаў);

— спрыяць фарміраванню грамадзянскай, маральна-этычнай пазіцыі вучняў;

— развіваць літаратурна-творчыя здольнасці вучняў;

— стымуляваць цікавасць вучняў да самастойнай даследчай дзейнасці.

Прапанаваная праграма факультатыўных заняткаў прадугледжвае не толькі тэарэтычную частку, якая знаёміць вучняў з этапамі навукова-даследчай работы, відамі і метадамі навуковага даследавання, але і практычную, скіраваную на актывізацыю і ўдасканаленне літаратурна-творчых здольнасцей старшакласнікаў, выпрацоўку ўменняў і навыкаў навукова-даследчай дзейнасці, развіццё іх камунікатыўнай культуры. Змест праграмы часткова заснаваны на выкарыстанні раней атрыманых на ўроках беларускай і рускай мовы ведаў пра тэкст, тыпы і стылі маўлення, іх асаблівасці, а таксама мае на ўвазе актуалізацыю ведаў, атрыманых падчас вывучэння вучэбных прадметаў «Руская літаратура», «Сусветная гісторыя. Гісторыя Беларусі», «Грамадазнаўства», «Музыка», «Выяўленчае мастацтва» і інш.

Мэтазгодным на факультатыўных занятках бачыцца спалучэнне розных форм працы: лекцый, семінараў, «круглых сталаў», вучнёўскіх канферэнцый і інш. Асноўнымі метадамі і прыёмамі навучання з'яўляюцца: лекцыя настаўніка; з'яўшчыная гутарка па праблемных пытаннях; тэматычнае, праблемнае, гісторыка-літаратурнае, тэарэтыка-літаратурнае параўнанне твораў; параўнанне некалькіх пунктаў гледжання на твор, абгрунтаванне яго ўласнай ацэнкі; параўнанне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыямі ў іншых відах мастацтва; самастойная праца вучняў з мастацкімі творами, навуковай і крытычнай літаратурай і інш.

На факультатыўных занятках, звязаных з рэалізацыяй даследчага падыходу ў навучанні, відавочна змяняецца характар узаемаадносін настаўніка і вучняў. На думку спецыялістаў, добра падрыхтаваны «даследчыцкі дыялог» становіцца трывалым грунтам для напісання самастойнай даследчай работы і ўдалай прэзентацыі яе вынікаў (напрыклад, на вучнёўскай навуковай канферэнцыі). У залежнасці ад колькасці вучняў, якія наведваюць факультатыўныя заняткі, настаўнік можа спалучаць індывідуальныя «навуковыя» кансультацыі з вучнямі з групавой і калектыўнай работай.

Звяртаем увагу настаўнікаў на тое, што ў змесце вучэбнай праграмы факультатыўных заняткаў «Шукаем шэдэўры!..» складальнікі імкнуліся як мага больш поўна прадставіць спецыфіку і асаблівасці арганізацыі даследчай работы па літаратуры ў агульнаадукацыйнай установе. Суадносячы прапанаваны змест з канкрэтнай адукацыйнай сітуацыяй, настаўнік можа сканцэнтравана на тых тэмах, тым матэрыяле, што ў найбольшай ступені адпавядаюць яго прафесійным зацікаўленням, інтарэсам, а таксама ўзроўню падрыхтаванасці вучняў. Так, настаўнік можа пераразмеркаваць колькасць гадзін, неабходных для засваення і адпрацоўкі на практыцы матэрыялу канкрэтнай тэмы. У якасці выніковага праекта прапануецца стварэнне зборніка навукова-даследчых работ па літаратуры. Аднак настаўнік разам з вучнямі можа аддаць перавагу іншаму праекту. Колькасць гадзін на правядзенне вынікавай навукова-практычнай канферэнцыі можа быць павялічана — у залежнасці ад колькасці плануемых удзельнікаў. Пры магчымасці на канферэнцыю варта запрасіць літаратуразнаўцаў, крытыкаў, краязнаўцаў, выкладчыкаў філалагічных факультэтаў ВНУ, супрацоўнікаў літаратурна-мастацкіх выданняў альбо выдавецтваў: іх удзел у вучнёўскім навуковым форуме будзе надзвычай карысным для адзінаццацікласнікаў — патэнцыяльных студэнтаў, частка якіх, магчыма, звяжа жыццё з прафесійнай навуковай ці літаратурнай дзейнасцю.

ШУКАЕМ ШЭДЭЎРЫ!...

(Вопыты літаратурных даследаванняў)

Уводзіны (2 гадзіны)

Прадмет і задачы факультатыўных заняткаў.

Сутнасць навукова-даследчай дзейнасці, яе віды: інфармацыйна-рэфератыўны, праблемна-рэфератыўны, апісальны і даследчы.

Характарыстыка вучэбна-лагічных уменняў як інструментаў пазнання: аналіз і сінтэз, параўнанне, абагульненне, вызначэнне паняццяў, доказ, вызначэнне і вырашэнне праблем.

Азнаямленне з агульнанавуковымі метадамі даследавання: зіранне, параўнанне, падлік (статыстычны метад), эксперымент, абагульненне, індукцыя і дэдукцыя, аналогія і інш. Пачатковае паняцце пра метады літаратуразнаўчага даследавання: біяграфічны, параўнальна-гістарычны, герменеўтычны і інш.

Практыкум. Анкетаванне, скіраванае на выяўленне чытацкіх і даследчыцкіх інтарэсаў вучняў.

Этапы даследчай дзейнасці (2 гадзіны)

Дыягнастычны, прагнастычны, арганізацыйны этапы даследчай дзейнасці. Агульная характарыстыка этапаў даследчай дзейнасці: выбар тэмы; вызначэнне мэты, задач, аб'екта і прадмета даследавання; збор інфармацыі, складанне бібліяграфіі; запіс, перапрацоўка і сістэматызацыя матэрыялу; напісанне плана (тэзісаў) работы; напісанне навукова-даследчай работы; падрыхтоўка вывадаў і абагульненняў; рэдагаванне тэксту, прагназаванне найбольш верагодных пытанняў і адказаў на іх; публічнае выступленне.

Практыкум. Творчая сустрэча (майстар-клас, «круглы стол») з крытыкамі, літаратуразнаўцамі, спецыялістамі ў галіне літаратурнага крэатыўства.

Тэма, мэты, задачы, прадмет і аб'ект даследавання (2 гадзіны)

Тэма даследавання, яе віды: інфармацыйна-рэфератыўныя, праблемна-рэфератыўныя, праблемныя, абагульняючыя, даследчыя. Патрабаванні да тэмы: актуальнасць, навуковасць, праблемнасць, дакладнасць, арыгінальнасць. *Мэта даследавання*, патрабаванні да яе (адпаведнасць тэме, навуковасць, актуальнасць, удакладняючы характар у дачыненні да тэмы). *Задачы навуковага даследавання* (канкрэтызацыя, дэталізацыя і падзел мэты на састаўныя элементы). *Паняцці аб'ект і прадмет даследавання*.

Практыкум. Праца над тэмай даследавання. Фармулёўка мэты і задач даследавання. Вызначэнне аб'екта і прадмета даследавання.

Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры (1 гадзіна)

Агульная характарыстыка асноўных відаў даследчых работ па літаратуры. Навуковы артыкул; рэферат; даклад; праект.

Практыкум. Знаёмства з узорамі навукова-даследчых работ па літаратуры.

Збор інфармацыі па тэме даследавання (5 гадзін)

Крыніцы інфармацыі і іх віды. Бібліяграфічныя даведнікі і часопісы. Электронныя бібліяграфічныя сродкі. Віды навуковых выданняў: навуковыя, навукова-папулярныя кнігі, манаграфіі, зборнікі навуковых артыкулаў, тэзісаў, матэрыялаў, дапаможнікі і падручнікі, навуковыя перыядычныя выданні, даведачная літаратура (энцыклапедыі, слоўнікі, даведнікі і інш.).

Работа з навуковай літаратурай як адзін з этапаў даследавання.

Папярэдняе знаёмства з навуковай кнігай. Загалолак, падзагалолак і іх роля. Структурныя кампаненты навуковай кнігі: анатацыя, змест, уступ, заключэнне, дадаткі.

Алгарытмы вывучэння навуковай літаратуры (кнігі, артыкула): прагляд, першаснае чытанне, складанне плана тэксту, паўторнае чытанне. Формы запісу: цытаты, тэзісы, канспект.

Цытаты (выпіскі з крыніцы інфармацыі, пададзеныя словамі аўтара). Афармленне цытат (выкарыстанне, па магчымасці, закончаных частак, дакладнасць, захаванне аўтарскіх графічных вылучэнняў, афармленне з дапамогай двукосся, указанне крыніцы і інш.).

Тэзісы (палажэнні, якія сцісла перадаюць асноўныя думкі лекцыі, даклада, артыкула). Простыя і складаныя, кароткія і разгорнутыя, тэкстуальныя і вольныя тэзісы.

Канспект (перадача зместу тэксту ў лагічнай сістэме абгрунтаваных вывадаў). Віды канспектаў: тэкстуальныя, вольныя, змешаныя.

Алгарытмы напісання тэзісаў і канспектаў.

Практыкум. Праца з навуковай літаратурай. Збор і абагульненне інфармацыі па абранай тэме даследавання.

Структура навукова-даследчых работ па літаратуры

(3 гадзіны)

Кампазіцыя навуковай работы: уступ, асноўная частка, заключэнне, спіс літаратуры, дадаткі (схемы, тابلіцы, ілюстрацыі, мультымедыійныя прэзентацыі і інш.).

Уступ, яго прызначэнне і структура (фармулёўка сутнасці абранай для даследавання праблемы, яе значнасць і актуальнасць; вызначэнне мэты, задач, аб'екта і прадмета даследавання; агульны аналіз выкарыстанай літаратуры; сціслы выклад структуры работы і ўказанне поўнага аб'ёму даследавання ў старонках). Віды ўступаў (біяграфічны, гістарычны, аналітычны, параўнальны).

Асноўная частка, яе структура (раздзелы, у якіх паступова раскрываецца тэма, разглядаюцца яе пэўныя аспекты, выбудовваецца сістэма доказаў). Віды доказаў (інфармацыйна-спасылачныя — цытаванне, лічбы, факты, азначэнні; лагічныя; эмацыйныя). Парадак размяшчэння раздзелаў: храналагічны, тэматычны, па прыцыпле параўнання або кантрасту, дэдуктыўны, індуктыўны, праблемны.

Заключэнне (вывады, высновы) — кароткі выклад сутнасці вынікаў даследчай работы, фармулёўка магчымых перспектыв, далейшых кірункаў даследавання абранай тэмы. Аднаведнасць колькасці і зместу пунктаў заключэння задачам і зместу самой работы.

Спіс літаратуры.

Дадаткі, іх віды.

Практыкум. Складанне плана навукова-даследчай работы.

Афармленне навукова-даследчых работ

(2 гадзіны)

Спецыфіка навуковага стылю: дакладнасць, лагічнасць, доказнасць, лаканічнасць; маналагічная форма выказвання; ужыванне навуковых тэрмінаў; складаныя сказы, уводныя канструкцыі, канструкцыі з умоўна-выніковымі, прычыннымі адносінамі; выкарыстанне безасабовых форм, займенніка «мы» і г. д.

Афармленне тытульнага ліста, зместу, бібліяграфіі, спісу ўмоўных скарачэнняў. Афармленне і размяшчэнне дадаткаў; спасылкі на іх у тэксе работы.

Практыкум. Рэдагаванне гатовых рэфератаў і дакладаў.

Рэферат як від даследчай работы па літаратуры (4 гадзіны)

Рэферат — кароткая перадача зместу адной ці некалькіх крыніц (кніг, артыкулаў, дакументаў) з уключэннем асноўных фактычных звестак і вывадаў. Віды (па адной або некалькіх крыніцах; прысвечаныя пытанням гісторыі і тэорыі літаратуры), структура рэферата. Патрабаванні да рэферата (дакладнасць і аб'ектыўнасць перадачы зместу крыніцы, паўната адлюстравання асноўных элементаў, даступнасць).

Алгарытм напісання рэферата.

Крытэрыі ацэнкі якасці рэферата: актуальнасць тэмы і зместу, высокі тэарэтычны ўзровень, глыбіня і паўната аналізу тэмы; інфармацыйная насычанасць, навізна, арыгінальнасць выкладу матэрыялу; структурная арганізаванасць, лагічнасць, граматычная дакладнасць і стылістычная выразнасць; пераканаўчасць, аргументаванасць, практычная значнасць і тэарэтычная абгрунтаванасць вывадаў і высноў.

Практыкум. Напісанне рэферата на абраную тэму.

Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы (5 гадзін)

Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы, у якім аўтар раскрывае сутнасць праблемы даследавання з выкарыстаннем розных пунктаў гледжання на яе, а таксама ўласных ацэнак і назіранняў. Адрозненне даклада ад рэферата. Акадэмічны стыль даклада. Віды (праблемны, абагульняльны, параўнальны, даследчы), структура даклада. Патрабаванні да даклада (актуальнасць тэмы; змястоўнасць, глыбіня як адлюстраванне якасці ўспрымання і разумення праблемы; дакладнасць; самастойнасць высноў і палажэнняў).

Алгарытм напісання даклада.

Крытэрыі ацэнкі якасці даклада: ступень вырашанасці пастаўленых задач; арыгінальнасць падыходаў да вырашэння задач; уменне карыстацца спецыяльнай літаратурай; здольнасць да самастойнай навукова-даследчай працы; пісьменнасць; выразнасць і вобразнасць мовы; кампазіцыйная стройнасць і логіка пабудовы даклада; аргументаванасць і пераканаўчасць вывадаў.

Практыкум. Напісанне даклада на абраную тэму.

Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў (5 гадзін)

Даследчы праект, яго віды.

Этапы працы над праектам: падрыхтоўка — вызначэнне мэты і задач праекта; планаванне — выпрацоўка плана работы, вызначэнне крыніц, спосабы збору і аналізу інфармацыі, выбар форм справаздачы і размеркаванне абавязкаў; даследаванне — назапашванне інфармацыі, праца з літаратурай, чытанне і аналіз тэксту; аналіз інфармацыі — афармленне заданняў, фармулёўка высноў; прэзентацыя — справаздача з абаронай (часопісы, альманахі, прэзентацыі, відэафільмы і інш.); ацэнка і рэфлексія — падвядзенне вынікаў, фармулёўка высноў.

Патрабаванні да праектаў: наяўнасць праблемы; практычная, пазнавальная, навуковая значнасць вынікаў; самастойная (індывідуальная, парная, групавая) дзейнасць вучняў; выкарыстанне даследчых метадаў: вызначэнне праблемы, мэты і задач даследавання, фармулёўка гіпотэзы іх дасягнення і вырашэння, аналіз дасягнутых, падвядзенне вынікаў.

Практыкум. Стварэнне зборніка навукова-даследчых работ «Алхімія слова — XXI».

Навукова-практычная канферэнцыя (4 гадзіны)

Падрыхтоўка да канферэнцыі: стварэнне аргкамітэта канферэнцыі; размеркаванне абавязкаў; складанне праграмы, інфармацыйнага пісьма, прэс-рэліза канферэнцыі; папярэдняе абмеркаванне прапанаваных для канферэнцыі дакладаў.

Правядзенне вучнёўскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сусвет мастацкага слова: у пошуках шэдэўраў»:

— выступленні ўдзельнікаў з навукова-даследчымі работамі (лепшыя рэфераты, даклады);

— прэзентацыя зборніка навукова-даследчых работ «Алхімія слова — XXI»;

— «круглы стол» (абмеркаванне найбольш актуальных ці найбольш спрэчных тэм, дакладаў, праблем, агучаных у дакладах выступоўцаў);

— падвядзенне вынікаў канферэнцыі (вызначэнне лепшых выступленняў; узнагароджанне іх аўтараў дыпламамі) і працы на факультатывных занятках.

ПРАГНАЗУЕМЫЯ ВЫНІКІ

У выніку працы на факультатыўных занятках вучні павінны ведаць:

— змест, праблематыку, сістэму вобразаў, сюжэт, кампазіцыю, выяўленчыя сродкі, функцыянальнае ідэйна-эстэтычнае значэнне структурных кампанентаў твораў, якія імі даследуюцца;

— змест літаратурна-крытычных, літаратуразнаўчых, іншых тэкстаў, да якіх яны звяртаюцца ў працэсе падрыхтоўкі розных відаў навукова-даследчых работ, іх значэнне ў сучасным літаратурным працэсе;

— асноўныя звесткі пра жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, літаратуразнаўцаў, крытыкаў, творчасць якіх становіцца прадметам даследавання вучняў на факультатыўных занятках;

— тэрэтыка-літаратурныя паняцці і тэрміны, неабходныя для ўспрымання, засваення, аналізу і ацэнкі літаратурных твораў як мастацкай цэласнасці;

— важнейшыя асаблівасці развіцця беларускай літаратуры другой паловы ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя ў суаднесенні з развіццём сусветнага мастацтва слова;

— асноўныя паняцці, звязаныя з навукова-даследчай дзейнасцю (яе сутнасцю, асаблівасцямі арганізацыі, спецыфікай афармлення і прадстаўлення вынікаў і г. д.);

— змястоўныя і структурныя асаблівасці рэферата, даклада, даследчага праекта як асноўных відаў навукова-даследчай дзейнасці па літаратуры ў агульнаадукацыйных установах.

У працэсе авалодання ведамі выпрацоўваюцца наступныя ўменні вучняў:

— успрымаць мастацкі твор як цэласнасць, вызначаць і характарызаваць асноўныя кампаненты яго зместу і формы;

— даваць самастойную ацэнку прачытаным творам і абгрунтоўваць яе, выяўляць характэрныя родавыя і жанравыя, стылявыя асаблівасці твораў;

— суадносіць веды пра гістарычную эпоху з падзеямі, адлюстраванымі ў творы;

— суадносіць канкрэтныя з’явы беларускай літаратуры з асноўнымі эпохамі і кірункамі сусветнага літаратурнага працэсу;

— свабодна апераваць пры аналізе мастацкіх твораў тэрэтыка-літаратурнымі паняццямі і тэрмінамі;

— рыхтаваць рэфераты, даклады, даследчыя праекты па літаратуры, правільна іх афармляць;

— рэпрэзентаваць вынікі самастойных даследаванняў (падчас выступленняў на канферэнцыях, семінарах і г. д.), рыхтаваць іх для публікацыі.

У вучняў XI класа павінны сфарміравацца адпаведныя ўзросту і ўзроўню чытацкага развіцця *навыкі*:

— абагульнення, сістэматызацыі і супастаўлення літаратурнага матэрыялу;

— параўнання літаратурных твораў з творамі іншых відаў мастацтва (жывапісу, музыкі, тэатра і інш.);

— працы з навукова-крытычнай і даведачнай літаратурай па абранай тэме даследавання.

Такім чынам, у выніку працы на факультатыўных занятках «Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)» вучань набывае вопыт самастойнай даследчай дзейнасці, становіцца аўтарам па меншай меры адной навукова-даследчай работы. Пашыраецца літаратурная, камунікатыўная кампетэнтнасць, узбагачаецца агульная культура асобы вучня, з'яўляюцца дадатковыя магчымасці для яго самарэалізацыі і далейшага самаразвіцця.

ДАПАМОЖНІК ДЛЯ НАСТАЎНІКА

ПРЫКЛАДНАЕ КАЛЯНДАРНА-ТЭМАТЫЧНАЕ ПЛАНОВАННЕ ФАКУЛЬТАТЫЎНЫХ ЗАНЯТКАЎ «ШУКАЕМ ШЭДЭЎРЫ!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)» (35 гадзін)¹

№	Тэма заняткаў, асноўныя пытанні	Мэты і задачы заняткаў	Заданні для вучняў
Уводзіны (2 гадзіны)			
1	<i>Прадмет і задачы факультатыўных заняткаў. Навукова-даследчая дзейнасць</i> 1. Навукова-даследчая дзейнасць, яе віды: інфармацыйна-рэфератыўны,	Спрыяць знаёмству адзінаццацікласнікаў з тэматыкай, прадметам, задачамі і перспектывай працы на факультатыўных занятках; пазнаёміць вучняў са спецыфікай навукова-даследчай дзейнасці па літаратуры, асноўнымі вучэбна-	Адказаць на пытанні і выканаць заданні № 1–4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Уводзіны». <i>1 група:</i> выпісаць з тлумачальнага слоўніка вызна-

У месце вучэбнай праграмы факультатыўных заняткаў «Шукаем шэдэўры!..» складальнікі імкнуліся як мага больш поўна прадставіць спецыфіку і асаблівасці арганізацыі даследчай работы па літаратуры ў агульнаадукацыйнай установе. Суадносячы прапанаваны змест з канкрэтнай адукацыйнай сітуацыяй, настаўнік можа сканцэнтравацца на тых тэмах, тым матэрыяле, што ў найбольшай ступені адпавядаюць яго прафесійным інтарэсам і ўзроўню падрыхтаванасці вучняў. Настаўнік можа пераразмеркаваць колькасць гадзін, неабходных для засваення і адпрацоўкі на практыцы матэрыялу канкрэтнай тэмы. У якасці выніковага праекта прапануецца стварэнне зборніка навукова-даследчых работ па літаратуры. Аднак настаўнік разам з вучнямі можа аддаць перавагу іншаму праекту. Колькасць гадзін на правядзенне выніковай навукова-практычнай канферэнцыі можа быць павялічана — у залежнасці ад колькасці плануемых удзельнікаў.

	праблемна-рэфератыўны і даследчы. 2. Вучэбна-лагічныя ўменні: аналіз і сінтэз, параўнанне, абгульненне і класіфікацыя, вызначэнне паняццяў, доказ і аспрэчванне, вызначэнне і вырашэнне праблем. 3. Агульнанавуковыя метады даследавання: назіранне, параўнанне, падлік (статыстычны метады), эксперымент, абгульненне, індукцыя і дэдукцыя, аналогія, мадэляванне і інш. 4. Пачатковае паняцце пра метады літаратуразнаўчага даследавання	лагічнымі ўменнямі, агульнанавуковымі метадамі даследавання і метадамі літаратуразнаўчага даследавання. Выпрацоўваць і развіваць даследчыя здольнасці старшакласнікаў. Выхоўваць у вучняў матывацыю да самастойнай вучэбнай дзейнасці	чэнне аналізу і сінтэзу, падабраць адпаведныя прыклады да іх. 2 <i>група</i>: выпісаць з тлумачальнага слоўніка вызначэнне індукцыі і дэдукцыі, падабраць адпаведныя прыклады да іх
2	Практыкум Анкетаванне, скіраванае на выяўленне чытацкіх і даследчыцкіх інтарэсаў вучняў	Высветліць здольнасці і інтарэсы вучняў для далейшай навукова-даследчай работы па літаратуры, іх літаратурны і агульнакультурны ўзровень. Садзейнічаць развіццю лагічнага мыслення вучняў. Выхоўваць любоў да кніг, матывацыю да чытання	Выканаць заданне № 6, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Уводзіны». Напісаць міні-сачыненне на адну з тэм: 1. «Ці можа камп'ютар замяніць кнігу?». 2. «Месца і роля кнігі ў сучасным жыцці». 3. «Я параіў бы прачытаць...»

Этапы даследчай дзейнасці (2 гадзіны)			
3	Этапы даследчай дзейнасці 1. Дыягнастычны, прагнастычны, арганізацыйны этапы даследчай дзейнасці. 2. Агульная характарыстыка этапу даследчай дзейнасці	Спрыяць знаёмству адзінаццацікласнікаў з этапамі даследчай дзейнасці і іх спецыфікай. Развіваць даследчыя здольнасці старшакласнікаў, удаस्कанальваць уменне ўспрымаць матэрыял лекцыі. Выхоўваць у вучняў цікакасць да самастойнага пошуку	Адказаць на пытанні і выканаць заданні № 1–4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Этапы даследчай дзейнасці»
4	Практыкум Творчая сустрэча (майстар-клас, «круглы стол») з крытыкамі, літаратуразнаўцамі, спецыялістамі ў галіне літаратурнага краязнаўства	Ствараць умовы для знаёмства вучняў са спецыфікай працы крытыкаў (літаратуразнаўцаў, краязнаўцаў). Развіваць камунікатыўныя і творчыя здольнасці вучняў. Выхоўваць павагу да літаратуры, культуры, гісторыі і спадчыны роднага краю	Прааналізаваць выступленне крытыка, літаратуразнаўца ці інш. па плане, змешчаным у дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Этапы даследчай дзейнасці» (заданне № 5). Напісаць міні-водгук «Мае ўражанні ад сустрэчы...»
Тэма, мэты, задачы, прадмет і аб'ект даследавання (2 гадзіны)			
5	Тэма, мэты, задачы, прадмет і аб'ект даследавання 1. Тэма даследавання, яе віды: інфармацыйна-рэфератыўныя, праблема-рэфератыўныя, праблемныя, абагульняючыя, даследчыя. Па-	Пазнаёміць старшакласнікаў з тэмай, мэтай, задачамі, прадметам і аб'ектам даследавання, іх спецыфікай, відамі і патрабаваннямі, якія прад'яўляюцца да іх. Развіваць уменне ўспрымаць матэрыял лекцыі, пісаць тэзісы і канспект лекцыі на стаўніка.	Выканаць заданні № 1–4, змешчаныя пасля тэмы «Тэма, мэта, задачы, прадмет і аб'ект даследавання». Падрыхтаваць некалькі тэм да «выставы-кірмаша» і абгрунтаваць іх выбар. Выбраць некалькі тэм рэ-

	трабаванні да тэмы. 2. Мэта даследавання, патрабаванні да яе. 3. Задачы навуковага даследавання. 4. Паняцці «аб’ект» і «прадмет» даследавання	Выхоўваць у вучняў цікавасць да самастойнай працы	фератаў і дакладаў для далейшай працы
6	Практыкум Праца над тэмай даследавання. Фармулёўка мэты і задач даследавання. Вызначэнне аб’екта і прадмета даследавання	Дапамагчы вучням выкарыстаць засвоеныя тэарэтычныя веды на практыцы, правесці «выставу-кірмаш» навуковых тэм. Фарміраваць і ўдасканальваць навыкі фармулёўкі тэмы, мэты, задач, аб’екта і прадмета даследавання. Развіваць культуру самастойнай працы старшакласнікаў	Прынесці на наступныя заняткі сваю даследчую работу па беларускай літаратуры (рэферат, даклад) або знайсці ўзор даследчай работы з дапамогай інтэрнэта. Прааналізаваць яе
Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры <i>(1 гадзіна)</i>			
7	Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры Агульная характарыстыка асноўных відаў даследчых работ па літаратуры: навуковы артыкул, рэферат, даклад, праект. Практыкум Знаёмства з узорами навукова-даследчых работ па літаратуры	Даць агульную характарыстыку асноўных відаў навукова-даследчых работ па літаратуры. Удасканальваць у вучняў навыкі самастойнай працы, развіваць уменні аргументаваць уласныя выказванні. Фарміраваць матывацыю да самастойнага творчага пошуку	Адказаць на пытанні і выканаць заданні № 1–4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры»

Збор інфармацыі па тэме даследавання (5 гадзін)			
8	<i>Крыніцы інфармацыі і іх віды</i> 1. Бібліяграфічныя даведнікі і часопісы. 2. Рэфератыўныя выданні. 3. Электронныя бібліяграфічныя сродкі. 4. Віды навуковых выданняў	Спрыяць знаёмству адзінаццацікласнікаў з відамі крыніц інфармацыі, раскрыць спецыфіку і асаблівасці кожнага з іх. Развіваць даследчыя здольнасці старшакласнікаў, іх лагічнае мысленне. Фарміраваць у вучняў матывацыю да самастойнай вучэбнай дзейнасці	Адказаць на пытанне № 1, змешчанае ў дапаможніку для вучняў па тэме «Збор інфармацыі па тэме даследавання». Выбраць крыніцы інфармацыі па абранай тэме даследавання. Складзі спіс літаратуры
9	<i>Работа з навуковай літаратурай як адзін з этапаў даследавання</i> 1. Папярэдняе знаёмства з навуковай кнігай. Загалолак, падзагалолак і іх роля. Структурныя кампаненты навуковай кнігі: анатацыя, змест, уступ, заключэнне, дадаткі. 2. Алгарытмы вывучэння навуковай літаратуры (кнігі, артыкула): прагляд, першаснае чытанне, складанне плану тэксту, паўторнае чытанне. 3. Формы запісу: цытаты, тэзісы, канспект	Спрыяць засваенню ведаў пра спецыфіку работы з навуковай літаратурай, пазнаёміць вучняў з алгарытмам вывучэння навуковай літаратуры і асноўнымі формамі запісаў (пачатковае паняцце). Удасканалваць навыкі самастойнай працы вучняў, уменні выдзяляць у тэксце асноўнае і дараднае. Выхоўваць адказнасць, назіральнасць	Выпісаць са слоўніка азначэнне анатацыі. Напісаць анатацыю на любую кнігу (з выкарыстаннем цытат)

10	Цытаты, тэзісы, канспект 1. Афармленне <i>цытат</i>. 2. <i>Тэзісы</i>, іх віды. 3. <i>Канспект</i>, яго віды: тэкстуальны, вольны, змешаны. 4. Алгарытмы напісання тэзісаў і канспектаў	Паглыбіць веды вучняў пра асноўныя формы запісу (цытаты, тэзісы, канспект), правілы іх афармлення. Развіваць і ўдасканальваць навыкі працы па афармленню цытат, напісанню тэзісаў і канспектаў. Выхоўваць назіральнасць, самастойнасць вучняў	Выканаць заданні № 2 і № 3 з дапаможніка для вучняў, змешчаныя пасля тэмы «Збор інфармацыі па тэме даследавання». Напісаць міні-паведамленне на вольную тэму (на матэрыяле сучаснай літаратуры), якое складаецца толькі з цытат
11, 12	Практыкум Праца з навуковай літаратурай. Збор і абагульненне інфармацыі па абранай тэме даследавання	Абагуліць і праверыць глыбіню і якасць засваення тэарэтычных ведаў вучняў па тэме «Збор інфармацыі па тэме даследавання». Удасканальваць уменні вучняў, звязаныя з пошукам і даследаваннем навуковай літаратуры. Развіваць матывацыю да самастойнага творчага пошуку	Выпісаць і аформіць у адпаведнасці з правіламі цытаты з навуковай літаратуры, адабранай па тэме ўласнага даследавання
Структура навукова-даследчых работ па літаратуры (3 гадзіны)			
13	Кампазіцыя навукова-даследчых работ. Уступ. Заключэнне 1. Кампазіцыя навуковай работы: уступ, асноўная частка, заключэнне, спіс літаратуры, дадаткі (схемы, табліцы, ілюстрацыі,	Спрыяць засваенню ведаў пра структуру навуковых работ па літаратуры. Удасканальваць навыкі самастойнай працы, уменні выдзяляць у тэксце асноўнае і друга-раднае, аргументаваць уласныя выказванні. Выхоўваць уважлівасць, назіральнасць	Выканаць заданні № 1–3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Структура навукова-даследчых работ па літаратуры». Складзі план даследчай работы па тэме, прапанаванай настаўнікам

	мультимедій- ня презентацы і інш.). 2. <i>Уступ</i>, яго прызначэнне і структура. 3. Віды ўступаў (біяграфічны, гістарычны, ана- літычны, параў- нальны). 4. <i>Заклучэнне</i>. Адпаведнасць колькасці і зместу пунктаў заклю- чэння задачам і зместу самой работы		
14	<i>Асноўная частка навукова-даслед- чай работы. Спіс літарату- ры. Дадаткі</i> 1. <i>Асноўная частка</i>, яе струк- тура. 2. Віды доказаў (інфармацыйна- спасылачныя, лагічныя, эма- цыйныя). 3. Парадак раз- мяшчэння раздзе- лаў: храналагіч- ны, тэматычны, па прынцыпе параўнання або кантрасту, дэдуктыўны, ін- дуктыўны, пра- блемны. 4. <i>Спіс літара- туры</i>. 5. <i>Дадаткі</i>, іх віды	Пазнаёміць вучняў са структурай асноўнай часткі навукова-даслед- чай работы, відамі дока- заў, спісам літаратуры, дадаткамі і патрабаван- нямі да іх. Развіваць лагічнае мы- сленне вучняў. Выхоўваць цікавасць да самастойнага спа- сціжэння і асэнсавання з’яў мастацтва слова	Выканаць заданні № 4–6, змешча- ныя ў дапамож- ніку для вучняў пасля тэмы «Структура на- вукова-даследчых работ па літарату- ры». Вызначыць у рабоце, прапа- наванай настаўні- кам ці самастойна знойдзенай, пры- клады розных відаў доказаў

15	Практыкум Складанне плана навукова-даследчай работы	Праверыць, як вучні засвоілі матэрыял па тэме «Структура навукова-даследчых работ па літаратуры». Удасканальваць у старшакласнікаў навыкі самастойнай працы	Адкарэктаваць план навукова-даследчай работы, правесці ўзаема-рэцэнзаванне планаў
Афармленне навукова-даследчых работ (2 гадзіны)			
16	Навуковы стыль. Спецыфіка афармлення навукова-даследчых работ 1. Спецыфіка навуковага стылю. 2. Афармленне тытульнага ліста, зместу, бібліяграфіі, спісу ўмоўных скарачэнняў. Афармленне і размяшчэнне дадаткаў; спасылкі на іх у тэксце работы	Узнавіць веды вучняў пра спецыфіку навуковага стылю; пазнаёміць вучняў з патрабаваннямі да афармлення тытульнага ліста, зместу, бібліяграфіі, спісу ўмоўных скарачэнняў, дадаткаў. Развіваць лагічнае мысленне, удасканальваць уменні, звязаныя з самастойнай працай. Выхоўваць мастацкі густ, любоў да кніг, жаданне іх чытаць	Выканаць заданні № 1–3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Афармленне навукова-даследчых работ»
17	Практыкум Рэдагаванне гатовых рэфератаў і дакладаў	Абагуліць матэрыял па тэме «Структура навукова-даследчых работ па літаратуры» і праверыць, як вучні засвоілі тэарэтычныя пытанні. Удасканальваць навыкі самастойнай працы, развіваць даследчыя здольнасці старшакласнікаў. Выхоўваць у вучняў самастойнасць, самадyscyпліну, уважлівасць	Выканаць заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Афармленне навукова-даследчых работ»
Рэферат як від даследчай работы па літаратуры (4 гадзіны)			
18	Асаблівасці рэферата, яго віды 1. Рэферат як від даследчай работы.	Спрыяць засваенню ведаў пра рэферат і яго віды.	Выканаць заданні № 1–2, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў

	2. Віды рэферата. 3. Структура рэферата	Удасканальваць вучнёўскія ўменні выдзяляць у тэксце асноўнае і друга-раднае. Выхоўваць самастойнасць, уважлівасць	пасля тэмы «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры»
19	Алгарытм напісання рэферата. Патрабаванні да рэферата і крытэрыі яго ацэнкі 1. Патрабаванні да рэферата. 2. Алгарытм напісання рэферата. 3. Крытэрыі ацэнкі якасці рэферата	Пазнаёміць вучняў з патрабаваннямі да рэфератаў, алгарытмам яго напісання і крытэрыямі ацэнкі якасці. Удасканальваць і развіваць практычныя навыкі напісання рэфератаў. Выхоўваць цікавасць да самастойнай даследчай дзейнасці	Выканаць заданне № 3, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры»
20, 21	Практыкум Напісанне рэферата на абраную тэму	Абагуліць матэрыял па тэме «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры» і праверыць, як вучні засволілі тэарэтычныя пытанні. Удасканальваць уменні і навыкі напісання рэфератаў, развіваць даследчыя здольнасці. Выхоўваць у вучняў самастойнасць	Выканаць заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры». Падрыхтавацца да выступлення з рэфератам. Правесці ўзаемарэцэнзаванне рэфератаў
Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы (5 гадзін)			
22	Асаблівасці даклада 1. Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы. 2. Адрозненне даклада ад рэферата	Спрыяць засваенню ведаў пра спецыфіку даклада; дапамагчы вучням усвядоміць адрозненні паміж рэфератамі і дакладамі. Удасканальваць навыкі самастойнай працы вучняў.	Выканаць заданні № 1–3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы»

		Садзейнічаць развіццю даследчых і творчых здольнасцей вучняў	
23	Віды дакладаў; патрабаванні да іх 1. Віды (праблемны, абагульняльны, параўнальны, даследчы), структура даклада. 2. Патрабаванні да даклада	Ствараць умовы для знаёмства вучняў з відамі дакладаў па літаратуры і патрабаваннямі, якія прад'яўляюцца да іх. Фарміраваць навыкі напісання дакладаў. Выхоўваць самастойнасць	Вызначыць віды дакладаў, прапанаваць для самастойнага аналізу
24	Алгарытм напісання даклада. Крытэрыі ацэнкі якасці даклада 1. Алгарытм напісання даклада. 2. Крытэрыі ацэнкі якасці даклада	Пазнаёміць вучняў з алгарытмам напісання і крытэрыямі ацэнкі якасці даклада. Удасканальваць навыкі напісання дакладаў, развіваць даследчыя здольнасці вучняў. Выхоўваць цікавасць да спасціжэння з'яў тацтва слова	Прарэцэнзаваць і ацаніць даклады, прапанаваць для самастойнага аналізу або знойдзеныя ў інтэрнэце. Падрыхтаваць да напісання даклада
25, 26	Практыкум Напісанне даклада на абраную тэму	Абагуліць матэрыял па тэме «Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы», вызначыць якасць і глыбіню засваення тэарэтычнага матэрыялу па тэме. Удасканальваць уменні і навыкі напісання дакладаў. Садзейнічаць развіццю даследчых і творчых здольнасцей вучняў	Выканаць заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку пасля тэмы «Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы». Падрыхтаваць да выступлення з дакладам. Правесці ўзаемарэцэнзаваць дакладаў
Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў (5 гадоў)			
27	Даследчыя праекты на літаратуры	Спрыяць засваенню ведаў пра спецыфіку праектаў па літаратуры,	Адказаць на пытанне № 1, змешчанае ў да-

	1. Даследчы праект і яго віды. 2. Агульнае паняцце пра даследчую праблему	пазнаёміць з іх відамі. Удасканалваць навыкі самастойнай працы вучняў. Садзейнічаць выпрацоўцы даследчых і творчых здольнасцей вучняў	паможніку пасля тэмы «Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў». Распрацаваць некалькі тэм даследчых праектаў
28	Этапы работы над праектам 1. Падрыхтоўка і планаванне працы над праектам. 2. Даследаванне — назапашванне інфармацыі, праца з літаратурай, чытанне і аналіз тэксту. 3. Аналіз інфармацыі — афармленне заданняў, фармулёўка выснаў. 4. Прэзентацыя — справаздача з абаронай. 5. Ацэнка і рэфлексія — падвядзенне вынікаў, фармулёўка высноў. 6. Патрабаванні да праектаў	Спрыяць знаёмству адзінаццацікласнікаў з этапамі працы над праектам і іх спецыфікай, патрабаваннямі, якія прад'яўляюцца да гэтага віду навукова даследчых работ. Развіваць даследчыя здольнасці старшакласнікаў. Выхоўваць у вучняў назіральнасць, цікавасць да самастойнай творчай дзейнасці	Выканаць заданні № 2–3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў». Падрыхтавацца да стварэння праекта
29, 30, 31	Практыкум Стварэнне зборніка навукова-даследчых работ «Алхімія слова — ХХІ» (ці іншага праекта на выбар настаўніка або вучняў)	Абагуліць матэрыял па тэме «Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў», вызначыць глыбіню засваення тэарэтычнага матэрыялу па тэме; навучыць старшакласнікаў ствараць уласныя праекты па літаратуры. Развіваць даследчыя здольнасці вучняў.	Выканаць заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў». Падрыхтавацца да абароны праектаў

		Садзейнічаць творчай самарэалізацыі вучняў у працэсе працы над праектам	
Навукова-практычная канферэнцыя (4 гадзіны)			
32	<i>Падрыхтоўка да канферэнцыі</i> 1. Стварэнне аргкамітэта канферэнцыі. 2. Размеркаванне абавязкаў. 3. Складанне праграмы, інфармацыйнага пісьма, прэс-рэлізу канферэнцыі. 4. Папярэдняе абмеркаванне прапанаваных для канферэнцыі дакладаў	Пазнаёміць вучняў з этапамі падрыхтоўкі да канферэнцыі, іх спецыфікай, узорами праграмы, інфармацыйнага пісьма, прэс-рэлізу канферэнцыі, заяўкай для ўдзелу ў ёй. Развіваць творчыя здольнасці вучняў	Падрыхтаваць праграму, інфармацыйнае пісьмо, прэс-рэліз канферэнцыі, узор заяўкі для ўдзелу ў ёй
33, 34	<i>Правядзенне вучнёўскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сусвет мастацкага слова: у пошуках шэдэўраў»</i> 1. Выступленні ўдзельнікаў з навукова-даследчымі работамі (лепшыя рэфераты, даклады, індывідуальныя праекты). 2. Прэзентацыя зборніка навукова-даследчых работ «Алхімія слова — XXI».	Ствараць умовы для выкарыстання вучнямі атрыманых тэарэтычных ведаў на практыцы. Удасканалваць навыкі самастойнай працы, развіваць арганізатарскія здольнасці вучняў. Садзейнічаць выхаванню самастойнасці, адказнасці	

	3. «Круглы стол» (абмеркаванне найбольш актуальных ці найбольш спрэчных тэм, дакладаў, праблем, агучаных у дакладах выступоўцаў)		
35	<i>Падвядзенне вынікаў вучнёўскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сусвет мастацкага слова: у пошуках шэдэўраў»</i> 1. Вызначэнне лепшых выступленняў. 2. Узнагароджанне аўтараў лепшых даследаванняў дыпламамі	Ствараць умовы для выкарыстання вучнямі атрыманых тэарэтычных ведаў на практыцы. Удасканалваць навікі самастойнай працы вучняў. Садзейнічаць выхаванню цікавасці да самастойнай навуковадаследчай працы	

УВОДЗІНЫ

Заняткі № 1

Прадмет і задачы факультатыўных заняткаў Навукова-даследчая дзейнасць

Метады, прыёмы і формы работы на занятках²: лекцыя настаўніка, гутарка, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў лекцыі настаўніка.

² У залежнасці ад колькасці вучняў, якія наведваюць факультатыў, настаўнік можа спалучаць індывідуальныя «навуковыя» кансультацыі з вучнямі з групавой і калектыўнай работай.

Матэрыял для лекцыі настаўніка³

Прадмет і задачы факультатыўных заняткаў. Адною з адметных тэндэнцый сучаснай адукацыі становіцца інтэнсіфікацыя працэсу ўключэння вучняў у актыўную пазнавальную дзейнасць. У старшых класах вялікая ўвага надаецца выкананню творчых і даследчых работ, якія з'яўляюцца паказчыкам творчага і інтэлектуальнага развіцця асобы.

Пад даследчай дзейнасцю вучня па літаратуры маецца на ўвазе яго мэтакіраванае ўзаемадзеянне з літаратурным творам, у выніку якога спасцігаюцца заканамернасці структуры тэксту, эстэтычны сэнс твора, акрэсліваюцца «спосабы чытання», што, у сваю чаргу, вядзе да ўзбагачэння эстэтычнага вопыту.

Мэта факультатыўных заняткаў «Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)» — дапамагчы вучням абагуліць і сістэматызаваць веды па літаратуры, замацаваць і паглыбіць уменні працаваць з мастацкімі, літаратурна-крытычнымі, літаратуразнаўчымі і інш. тэкстамі, пазнаёміць старшакласнікаў з разнастайнымі прыёмамі самастойнага спасціжэння мастацтва слова.

Дасягненне акрэсленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных *задач*:

— сістэматызаваць веды вучняў пра літаратуру як пра цэласнасць, узбагаціць іх уяўленні пра літаратуру як пра феномен культурнага і грамадскага жыцця, выпрацоўваць уменні і навыкі прадстаўлення вынікаў даследчай дзейнасці;

— фарміраваць навыкі свабоднага выкарыстання тэрэтыка і гісторыка-літаратурных паняццяў, тэрмінаў у працэсе аналізу мастацкіх твораў;

— фарміраваць навыкі самастойнай працы з навуковай літаратурай, слоўнікамі, даведнікамі, дакументамі і г. д.;

— фарміраваць агульныя даследчыя ўменні і навыкі, а таксама ўменні і навыкі стварэння ўласных навукова-даследчых работ (рэфератаў, дакладаў, даследчых праектаў);

— развіваць літаратурна-творчыя здольнасці вучняў.

³ На першых занятках варта таксама пазнаёміць вучняў з перспектывай працы на факультатыўных занятках: якія тэмы будуць вывучацца, якія заданні выконвацца і г. д. Частку тэрэтычнага матэрыялу можна даць вучням для самастойнага вывучэння (напрыклад, звесткі пра вучэбна-лагічныя ўменні і метады агульнанавуковага даследавання), а асноўную ўвагу скіраваць на метады літаратуразнаўчага даследавання.

Навукова-даследчая дзейнасць. Навукова-даследчая работа — гэта сістэма метадаў, сродкаў і арганізацыйных мерапрыемстваў, што забяспечваюць засваенне розных этапаў навукова-навацыйнага цыклу, які ўключае навуковыя даследаванні і праектныя работы. У школьным навучанні — гэта самастойная даследчая, творчая работа вучня (артыкулы, рэфераты, даклады, праекты), выкананая пад кіраўніцтвам настаўніка.

Даследчая дзейнасць — форма пазнаваўчай дзейнасці вучня, якая забяспечвае самастойнае рашэнне актуальнай з навукова-практычнага пункту погляду праблемы з дакладнасцю і навізнай вынікаў.

Асноўныя функцыі кіраўніка навукова-даследчай работы:

1. Дапамога ў выбары тэмы для даследавання, яе фармулёўка.
2. Кіраўніцтва падчас складання спісу літаратуры (бібліяграфія па тэме).
3. Дапамога ў складанні плана работы.
4. Вызначэнне канкрэтных заданняў.
5. Абмеркаванне вывадаў даследавання.
6. Дапамога ў афармленні.
7. Праверка і карэкціроўка работы.
8. Рэцэнзаванне работы.

Асноўнымі відамі **навукова-даследчай дзейнасці ў школе** з’яўляюцца наступныя:

— **інфармацыйна-рэфератыўная** — кароткі выклад якога-небудзь пытання, зместу кнігі, артыкула ў выглядзе рэфератаў пра жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, гісторыю напісання твораў, гісторыю пастаноўкі п’ес і г. д. («Творчая біяграфія Рыгора Барадуліна», «Літаратуразнаўчая спадчына Івана Навуменкі», «Гісторыя стварэння пенталогіі Івана Шамякіна “Трывожнае шчасце”»);

— **праблемна-рэфератыўная**, якая, акрамя выкладу зместу пэўнай крыніцы інфармацыі, уключае аналіз выбранай праблемы ў выглядзе дакладаў пра спецыфіку стылю пісьменнікаў, месца іх творчасці ў гісторыка-літаратурным працэсе нацыянальнага і сусветнага слоўнага мастацтва і г. д. («Грані пэтычнага майстэрства Рыгора Барадуліна (арыгінальнасць метафорыкі, адметнасць гукапісу)», «Крок з вясны ў восень: эвалюцыя вобразу лірычнай герані ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц»);

— **даследчая** — самастойна даследуецца, асэнсоўваецца і вырашаецца пэўная праблема («Музей сучаснасці» — стварэнне рэальнай ці віртуальнай экспазіцыі, прысвечанай літаратурным су-

полкам, рухам, таварыствам, якія ўдзельнічаюць у літаратурным жыцці Беларусі 1990—2000-х гадоў).

Асноўнымі **вучэбна-лагічнымі ўменнямі**, неабходнымі для паспяховай навукова-даследчай дзейнасці, з'яўляюцца наступныя:

Абагульненне паняццяў — лагічная аперацыя, у выніку якой пасля выключэння відавой прыкметы атрымліваецца паняцце, шырэйшае па аб'ёме, але больш вузкае па змесце. Напрыклад: *апавяданне* — *від прозы*.

Азначэнне — абагульненая фармулёўка, якая раскрывае, тлумачыць змест, сэнс чаго-небудзь. Напрыклад: **утопія** (ад грэч. *utopos*, *и* — няма і *topos* — месца) — твор, у якім апісваецца нежыццёвая мара як з'ява, што існуе ў рэальнасці. Першая літаратурная ўтопія ў еўрапейскай літаратуры — апавесць англійскага пісьменніка, філосафа Томаса Мора (XV ст.), якая так і называлася — «Утопія».

Аналіз (ад старажытнагрэч. «раздзяленне») — аперацыя ўяўнага або рэальнага падзелу цэлага (рэчы, уласцівасці, працэсу, з'явы) на элементы, якая выконваецца ў працэсе пазнання або прадметна-практычнай дзейнасці чалавека. У дапаўненне да сінтэзу, метада аналізу дазваляе атрымаць інфармацыю аб структуры аб'екта даследавання.

Прыкладная схема аналізу лірычнага твора:

1. Час напісання.
2. Біяграфічны і фактычны каментарый.
3. Ідэйны змест:
 - а) тэма;
 - б) асноўная думка;
 - в) эмацыйная афарбоўка пачуццяў, адлюстраваных у вершы ў іх дынаміцы або статычна;
 - г) знешняе ўражанне і ўнутраная рэакцыя на яго;
 - д) перавага грамадзянскіх або асабістых інтанацый аўтара.
4. Структура твора:
 - І) параўнанне асноўных вобразаў:
 - а) па падабенстве;
 - б) па кантрасце;
 - в) па асацыяцыі;
 - ІІ) асноўныя выяўленчыя сродкі, выкарыстаныя аўтарам: метафара, эпітэт, метанімія, параўнанне, алегорыя, сімвал, гіпербала, літота, іронія (як троп), сарказм, перыфраза, мастацкая дэталі;

III) інтанацыйна-сінтаксічныя фігуры: паўторы, антытэза, інверсія, паралелізм, рытарычнае пытанне;

IV) асаблівасці рытмікі:

а) тоніка, сілабіка, сілаба-тоніка, верлібр, белы верш;

б) ямб, харэй, дактыль, анапест, амфібрахій;

V) рыфма (мужчынская, жаночая, багатая) і спосабы рыфмоўкі (парная, крыжавая, кальцавая);

VI) гукавая інструментоўка (алітэрацыя, асананс).

5. Жанравая адметнасць.

6. Уласныя ўражання і ацэнкі.

Прыкладная схема аналізу эпічнага твора:

1. Агульная характарыстыка гістарычных абставін, у якіх быў напісаны твор або пра якія напісаны твор.

2. Месца твора ў сістэме літаратурнай дзейнасці пісьменніка: да якога перыяду ён адносіцца; ці працаваў аўтар у час напісання твора над іншымі творамі.

3. Звесткі аб першай публікацыі твора, аб уплыве на свядомасць чытача, аб крытычных ацэнках твора (звяртаецца ўвага і на новае прачытанне).

4. Тэматыка.

5. Праблематыка.

6. Ідэйная накіраванасць твора і яго эмацыянальны пафас.

7. Жанравая адметнасць твора.

8. Сюжэт і асаблівасці пабудовы канфлікту.

9. Асаблівасці кампазіцыі. Пейзаж, партрэт, дыялогі, маналогі персанажаў, інтэр'ер.

10. Цэнтральныя персанажы.

11. Моўная будова твора (аўтарскае апісанне, апавяданне, адступленні, разважанні).

12. Асаблівасці мастацкай вобразнасці.

13. Аналіз філасофскай (ідэйна-змястоўнай) канцэпцыі аўтара.

14. Вашы асабістыя адносіны да мастацкага твора. Прывядзіце ўрыўкі з твора, якія пацвердзяць вашыя разважанні аб асаблівасцях кампазіцыі, стылю і г. д.

15. Месца твора ў нацыянальнай (і сусветнай) літаратуры.

Доказ — гэта лагічная аперацыя абгрунтавання праўдзівасці сцвярдзенняў з дапамогай фактаў і іншых праўдзівых меркаванняў. Доказнасць і абгрунтаванасць — важныя якасці даследавання.

У літаратурнаўстве доказ ажыццяўляецца з дапамогай прыкладаў з твораў, крытычных артыкулаў іншых даследчыкаў, уласных разважанняў і г. д.

Паняцце — форма мыслення, якая адлюстроўвае прадметы ў іх агульных істотных прыкметах. Напрыклад, пры вызначэнні паняцця «метафара» варта даць азначэнне гэтага тэрміна, прывесці канкрэтныя прыклады і патлумачыць ролю метафар у прыведзеных прыкладах.

Параўнанне — працэс колькаснага або якаснага супастаўлення розных уласцівасцей (падабенстваў, адрозненняў, пераваг, недахопаў і інш.) двух аб'ектаў; высвятленне, які з двух аб'ектаў лепшы ў цэлым («інтэгральнае супастаўленне»); сцвярджэнне, што аб'екты роўныя або падобныя, прыпадабенне. З дапамогай параўнання выяўляюцца якасныя і колькасныя характарыстыкі прадметаў, паняццяў і з'яў.

Параўноўваюцца:

1. асобныя кампаненты мастацкага твора («*Якія два вобразы супрацьпастаўляюцца ў першых радках твора М. Багдановіча «Слуцкія ткачыкі?»*»; «*Як развіваюцца гэтыя вобразы ў наступных радках твора?»*»);

2. творы аднаго пісьменніка на адну і тую ж тэму ці падобнай праблематыкі, але рознага перыяду напісання («*Я не для вас, паны, о не...*» і «*За ўсё» Янкi Купалы*»);

3. творы розных пісьменнікаў з падобнай тэматыкай, праблематыкай (*тэма калектывізацыі ў творах М. Зарэцкага і В. Быкава; экалагічная тэма ў творчасці В. Казько і В. Карамазавы*);

4. жыццёвыя факты, пакладзеныя пісьменнікам у аснову мастацкага палатна («*Які біяграфічны матэрыял пакладзены ў аснову ваенных твораў В. Быкава і І. Навуменкі, як гэтыя факты выявіліся ў творах?»*»);

5. герой і прататыпы (напрыклад, у творы Якуба Коласа «*На ростанях*»);

6. паводзіны аднаго героя ў розных сітуацыях (*І. Мележ. «Людзі на балоце»: «Якой паўстае Ганна на пачатку і ў канцы твора?»*; «*Як вы патлумачыце супярэчлівасць у паводзінах Васіля — павёў маслакоўцаў да хаты Грыбка, але не пабаяўся заараць Карчоўскую зямлю ля цагельні?»*»);

7. учынкi і характары герояў ці персанажаў аднаго твора (*В. Быкаў. «Знак бяды»: «Шлях да здрады ў Гужа і Каландзёнка*»;

Пятрок і Сцепаніда: героі ці ахвяры?»), розных твораў («Чым адрозніваюцца царскія чыноўнікі, паказаныя Якубам Коласам, ад персанажа «Пінскай шляхты» В. Дуніна-Марцінкевіча Кручкова, герояў гоголеўскага «Рэвізора»?»; «Інтэлігенцыя ў творах Якуба Коласа і М. Гарэцкага»);

8. твор і яго інтэрпрэтацыя ў іншых відах мастацтва (верш А. Ставера «Жураўлі на Палессе ляцяць» і песня; раман І. Мележа «Людзі на балоце» і аднайменны фільм; паэма Янкі Купалы «Бандароўна» і ілюстрацыі да яе);

9. уласная ацэнка твора і яго ацэнка крытыкамі («В. Каваленка сцвярджае, што «Васіль — гэта Глушак у патэнцыі»; а як думаеце Вы?») і г. д.

Праблема — палажэнне, умова, пытанне, аб’ект, які стварае нявызначанасць, нявырашанасць, цяжкасць. Праблема патрабуе аналізу, фарміравання ідэі, канцэпцыі для пошуку адказу, рашэння праблемы з праверкай і пацверджаннем вопытам. Праблемай называецца пытанне, якое не мае адназначнага рашэння (ступень нявызначанасці). Нявызначанасцю праблема адрозніваецца ад задачы. Такім чынам, праблема — супярэчнасць, абумоўленая разыходжаннем рэальнага і ідэальнага (жыццё — смерць; чалавек — грамадства; чалавек — гісторыя, час; чалавек — чалавек, думка — пачуццё, чалавек — прырода і г. д.). Разнавіднасці праблем: сацыяльна-палітычныя, маральна-этычныя, нацыянальна-гістарычныя, бытавыя, філасофскія, рэлігійныя і інш.

Пры выяўленні праблемы можна выкарыстаць наступны алгарытм:

1. Сфармулюйце асноўную думку аўтара ў выглядзе закончанага сказа.

2. Падумайце, на якое пытанне адказвае гэты сказ.

3. Запішыце гэтае пытанне, якое і з’яўляецца фармулёўкай праблемы.

Напрыклад: аўтар тэксту пераконвае нас у тым, што веданне гісторыі дапамагае чалавеку лепш разумець падзеі сучаснасці. Значыць, адпаведная праблема можа быць сфармулявана наступным чынам: «Што дае чалавеку веданне гісторыі?» або «Чаму чалавеку неабходна ведаць гісторыю?».

Любая праблема патрабуе каментарыя

1. *Тэкстуальны* каментарый уяўляе сабою тлумачэнне тэксту «следам за аўтарам» у раскрыцці праблемы:

- Як, на якім матэрыяле аўтар раскрывае праблему?
- На што скіроўвае ўвагу? Чаму?
- Якія імёны (факты, падзеі) згадвае аўтар? Для чаго?
- Якія эмоцыі аўтара выяўлены ў тэксце?
- Як аўтар ставіцца да адлюстраванага? У чым гэта выяўляецца?
- Якія сродкі выразнасці дапамагаюць выявіць аўтарскае стаўленне да праблемы?

2. Пры *канцэптуальным* каментарыі ў цэнтры ўвагі знаходзіцца інтэрпрэтацыя праблемы тэксту, яе актуальнасць, сутыкненне розных меркаванняў па дадзеным пытанні:

- Да якога тыпу належыць гэтая праблема (сацыяльная, філасофская, экалагічная, маральная і г. д.)?
- Ці актуальная гэтая праблема ў наш час? У чым яе значнасць для грамадства?
- Чаму гэтая праблема прыцягнула ўвагу аўтара?
- Які аспект (які бок) гэтай праблемы разглядае аўтар?
- Да якіх высноў аўтар падводзіць чытача?

Сінтэз (ад грэч. «сумяшчэнне», «з'яднанне») — мэтанакіраваны працэс злучэння або аб'яднання розных рэчаў або паняццяў у нешта якасна новае, цэласнае.

Метад — (ад грэч. «шлях даследавання», «тэорыя», «вучэнне») — спосаб дасягнення мэты, сукупнасць прыёмаў практычнага і тэарэтычнага асваення (пазнання) рэчаіснасці. **Навуковы метады** — сукупнасць асноўных спосабаў атрымання новых ведаў і метадаў рашэння задач у рамках любой навукі. Метады ўключае ў сябе спосабы даследавання, сістэматызацыю, карэкціроўку новых і раней атрыманых ведаў. Важным аспектам навуковага метаду з'яўляецца патрабаванне аб'ектыўнасці, якое выключае суб'ектыўнае тлумачэнне вывадаў і высноў.

Існуюць наступныя **метады агульнанавуковага даследавання**:

Абагульненне — пераход ад часткі да агульнага, абстрактнае выдзяленне пэўных уласцівасцей, якія адносяцца да групы прадметаў, і фармуляванне пэўнай высновы, якая распаўсюджваецца на кожны прадмет групы.

Аналогія (ад старажытнагрэч. «адпаведнасць», «падабенства») — падабенства паміж прадметамі, з’явамі ў пэўных адносінах. Прыём разважання, доказу; форма вывадаў, якая дазваляе гаварыць пра падабенства паміж прадметамі, іх уласцівасцямі і якасцямі.

Асацыяцыя — сувязь паміж асобнымі ўяўленнямі, калі адно з іх выклікае другое.

Аргумент — факт, які прыводзіцца для пацвярджэння чаго-небудзь; іншы раз аргументам называюць увесь доказ цалкам. Аргументы, свядома выкарыстаныя ў спрэчцы, скіраваны да розуму, пачуццяў, эмоцый, жаданняў адрасата, закранаюць яго інтарэсы.

Віды аргументаў:

Лагічныя — довады, якія апелююць да чалавечага розуму. Да іх адносяцца:

- навуковыя аксіёмы;
- законы і афіцыйныя дакументы;
- заключэнні экспертаў;
- цытаты з аўтарытэтных крыніц;
- сведчанні;
- статыстычныя дадзеныя;
- прыклады з жыцця або мастацкай літаратуры.

Псіхалагічныя — довады, якія выклікаюць у адрасата пачуцці, эмоцыі і фарміруюць пэўнае стаўленне да чалавека, прадмета, з’явы. Да іх адносяцца:

- эмацыйная перакананасць;
- спасылкі на аўтарытэтных крыніцы (цытаты, афарызмы, прыказкі);
- апеляцыя да агульначалавечых маральных каштоўнасцей (спачуванне, сумленне, гонар, доўг).

Ілюстрацыйныя — прыклады, якія падтрымліваюць аргумент.

Доказ — довад або факт, які служыць падставай для пэўнага сцвярджэння; спосаб абгрунтавання верагоднасці выказвання, меркавання, тэорыі з дапамогай лагічных вывадаў і практычных сродкаў (назіранне, эксперымент). Доказы бываюць наступных відаў: *лагічны* — заснаваны на рацыянальным мысленні; *інфармацыйны* — прыводзіцца даведачны матэрыял, статыстычныя да-

дзенья, факты; *эмацыянальны* — думка выказваецца імператыўна; *спасылачны* — выкарыстанне спасылак на меркаванні аўтарытэтных асоб або арганізацый.

Дэдукцыя (ад лац. «вывядзенне») — спосаб разважання ад агульных палажэнняў да прыватных (ці іншых агульных) вывадаў; пры пабудове публічнай прамовы па дэдуктыўным узору спачатку афармляецца яе тэзіс, які потым даказваецца.

Індукцыя (ад лац. «навядзенне») — спосаб разважання, пры якім агульныя вывады робяцца на аснове асобных, прыватных фактаў.

Назіранне — мэтанакіравана арганізаванае і зафіксаванае ўспрыманне аб'екта.

Падлік — статыстычны метада даследавання, пры якім фіксуюцца колькасныя або якасныя паказчыкі аб'екта.

Параўнанне — працэс колькаснага або якаснага супастаўлення розных уласцівасцей двух аб'ектаў, з дапамогай якога выяўляюцца якасныя і колькасныя характарыстыкі прадметаў.

Прыклад — канкрэтны факт, які выкарыстоўваецца для тлумачэння, доказу чаго-небудзь.

Прычына — з'ява, якая выклікае, абумоўлівае ўзнікненне другой з'явы. Прычын можа ўказвацца некалькі.

Разважанне — функцыянальны тып маўлення, які будзецца на лагічных доказах. Верагоднасасць разважання даказваецца ці адмаўляецца з дапамогай аргументаў.

Тэзіс — сцвярджэнне, якое патрабуе абгрунтавання; каратка сфармуляванае палажэнне, што перадае адну з асноўных думак падрыхтаванага паведамлення. Тэзіс — гэта галоўная думка аўтара тэксту, якую неабходна абгрунтаваць, даказаць або абвергнуць. Ад тэзіса да аргументаў можна паставіць пытанне «Чаму?», а аргументы адказваюць на пытанне «Таму што...». Адрозніваюць аргументы «за» свой тэзіс і аргументы «супраць» чужога тэзіса.

Тэорыя (ад грэч. «разгляд», «даследаванне») — сістэма ведаў, якая прагназуе пэўную з'яву. Тэорыі фармулююцца, распрацоўваюцца і правяраюцца ў адпаведнасці з навуковым метадам. Стандартны метада праверкі тэорый — эксперыментальная праверка.

Эксперымент (ад лац. «спроба», «вопыт») — дзеянні і назіранні, якія выконваюцца для праверкі (праўдзівасці або памылковасці) гіпотэзы навуковага даследавання. Любы эксперымент прадугледжвае наступныя этапы: 1) збор інфармацыі; 2) назіранне;

3) аналіз; 4) выпрацоўка гіпотэзы; 5) распрацоўка тэорыі, якая тлумачыць гіпотэзу; 6) праверка тэорыі на практыцы; 7) фармуляванне высноў.

Эксперымент бывае канстатуючы (з дапамогай падрыхтаваных заданняў найўны ўзровень вырашэння праблемы), пошукавы (праводзіцца папярэдняе высвятленне тых або іншых падыходаў да вырашэння праблемы), а паводле ўмоў — лабараторны і натуральны.

Акрамя агульнанавуковых метадаў даследавання існуюць і метады літаратуразнаўства.

Метадалогія літаратуразнаўства — тэарэтычная навуковая дысцыпліна, задачамі якой з’яўляюцца:

— распрацоўка прынцыпаў пабудовы навукі пра літаратуру і асобныя яе раздзелы:

— вывучэнне даступных ёй шляхоў і метадаў даследавання:

— параўнальная ацэнка эфектыўнасці і межаў прымянення гэтых метадаў.

Адзін з першых навуковых спосабаў вывучэння літаратуры — **біяграфічны метада**. Ён быў прапанаваны і распрацаваны ў эпоху рамантызму французскім паэтам, крытыкам Шарлем Агюстэнам дэ Сент-Бёвам («Гістарычны і крытычны агляд французскай паэзіі і французскага тэатра XVI ст.» (1828), «Літаратурна-крытычныя партрэты» (часткі 1—5, 1836—1839) і інш.). Вызначальныя моманты ў біяграфічным метадазе — біяграфія і асоба пісьменніка. Асноўныя прынцыпы, складнікі біяграфічнага метаду: пачаць знаёмства з аўтарам «з пачатку», з вывучэння сваякоў, яго бацькі і маці, братаў і сясцёр, але найперш — з маці; звесткі пра паходжанне, выхаванне і адукацыю, знаёмства з колам сяброў і сучаснікаў; сістэма поглядаў, перакананняў і звычак пісьменніка (рэлігійныя погляды, адносіны да прыроды, грошай, жанчын; лад жыцця; заганы і недахопы).

Паходжанне назвы яшчэ аднаго метаду літаратуразнаўства (і цэлай навуковай дысцыпліны) звязана з іменем антычнага бога гандлю Гермеса: паводле старажытнагрэчаскай міфалогіі, ён перадаваў пасланні алімпійскіх багоў людзям і павінен быў тлумачыць сэнс гэтых пасланняў. Першапачаткова **герменеўтыка** (ад старажытнагрэч. «мастацтва тлумачэння») суадносілася з тлумачэннем прадбачанняў аракула. Пазней інтэрпрэтацыя і крытыка былі звязаны з тлумачэннем твораў Гамера, іншых паэтаў. Александрыйская філалогія займалася збіраннем літаратурных помнікаў і іх апісаннем. Біблейская герменеўтыка канцэнтравалася на разуменні і вытлумачэнні тэкстаў Святога Пісання.

Заснавальнікам сучаснай герменеўтыкі (тэорыі інтэрпрэтацыі тэксту і навукі пра разуменне сэнсу) лічыцца нямецкі вучоны Фрыдрых Даніэль Эрнст Шлеермахер (1798—1894). Класічнай працай у гісторыі гэтай навуковай дысцыпліны стала эсэ нямецкага філосафа Вільгельма Дзільтэя «Паходжанне герменеўтыкі», а сапраўды этапнай з’явай — яго кніга «Ісціна і метад. Асноўныя рысы філасофскай герменеўтыкі».

У сучасным літаратуразнаўстве герменеўтыка атрымала надзвычай шырокае распаўсюджанне: з ёй звязана асэнсаванне асноўных метадалагічных прынцыпаў, на якіх грунтуецца ўся найноўшая тэорыя літаратуры.

Культурна-гістарычны метад — спосаб вывучэння літаратуры, распрацаваны ў другой палове XIX стагоддзя французскім філосафам, крытыкам, гісторыкам літаратуры, пісьменнікам Іпалітам Адольфам Тэнам («Гісторыя англійскай літаратуры»). Галоўнае ў метадзе — сувязь з гістарычнай рэальнасцю, яе ўплыў на ўспрыманне твораў чытачом. Культурна-гістарычны метад тлумачыць літаратуру як адлюстраванне духу народа на розных этапах яго гістарычнага жыцця.

Псіхалагічны метад спрыяе спасціжэнню таямніцы мастацкага твора з апорай на псіхалогію творцы і чытацкае ўспрыманне. Атрымаў шырокае развіццё ў апошнія трыці XIX стагоддзя і на працягу ўсяго XX стагоддзя. Асноўнае ў метадзе — арыентацыя на вывучэнне ўспрымання мастацкага твора чытачом у залежнасці ад яго душэўнага складу і жыццёвага вопыту.

Асноўныя ідэі, на якіх грунтуецца гэты метад:

— псіхалогія творчасці, як і ўспрыманне тэксту, як і сам тэкст, — таямнічая і неспасцігальная, падобна многім іншым праявам жыцця;

— усё, што звязана з мастацтвам, адбываецца адвольна і складае душэўны рух;

— структура слова складаецца са знешняга знака (абалонка слова), унутранага знака (значэнне) і гучання слова; слова — шматзначнае, а мастацкі вобраз — невычарпальны;

— характар у літаратуры выступае як увасабленне замкнёнай чалавечай душы; падкрэсліваецца значэнне індывідуальнасці ў мастацтве.

Параўнальны (кампаратывісцкі) метад — адзін з галоўных навуковых метадаў, калі шляхам параўнання аднаўляецца агульнае, асаблівае ў з’явах, у заканамернасцях іх развіцця. Шырока выкарыстоўваецца ў гуманітарных навуках (мовазнаўстве, гісто-

рыі, этнаграфіі, фалькларыстыцы). Разнавіднасці параўнальнага метаду: 1) супастаўляльны падыход — простае аднаўленне сутнасці розных аб'ектаў, 2) тыпалагічны падыход — тлумачэнне падабенстваў аднолькавымі ці падобнымі ўмовамі генезісу і развіцця, 3) генетычны падыход — тлумачэнне блізкасці з'яў агульнасцю паходжання, 4) кантактны падыход — тлумачэнне падабенстваў рэцэпцый, узаемаўплывамі даследаваных аб'ектаў. Кампаратывістыка даследуе механізм узнікнення паэтычных формул, супастаўленняў, сімвалаў, матываў, вывучае з'явы мастацтва слова шляхам супастаўлення іх з іншымі падобнымі з'явамі пераважна ў розных нацыянальных літаратурах. Часам у гэтым значэнні выкарыстоўваецца тэрмін «кампаратывізм».

Сацыялагічны метада звязаны з разуменнем літаратуры як адной з форм грамадскай свядомасці. Даследчыкі робяць акцэнт на сувязь літаратуры з сацыяльнымі з'явамі пэўных эпох. Сацыялагічны метада характарызуецца блізкасцю да культурна-гістарычнай школы — іх збліжае гістарызм, імкненне разглядаць літаратуру як выяўленне заканамернасцей матэрыяльнай культуры народа, увага да працэсаў, а не да індывідуальнасцей, тлумачэнне мастацкай творчасці з дапамогай іншых навук (у першую чаргу эканомікі, сацыялогіі і інш.), цікавасць да ўздзеяння літаратуры на палітычную сітуацыю і на грамадскае жыццё.

Злоўжыванне, вульгарызатарскае выкарыстанне сацыялагічнага метаду прывяло да ўзнікнення так званага класавага падыходу да мастацтва. Паводле яго кожны пісьменнік як прадстаўнік свайго класа адлюстроўвае інтарэсы свайго класа; мастацтва класавае па сваёй прыродзе; мастацкі тэкст павінен успрымацца таксама на аснове класавасці; мастацкі тэкст ствараецца па сацыяльным заказе, які пісьменнік атрымлівае ад пэўнага класа грамадства, таму творца павінен яму падпарадкоўвацца, рабіць адпаведныя ідэйна-класавыя акцэнты; увесь творчы працэс павінен быць падпарадкаваны патрэбам партыі і г. д.

Структурны метада — вывучэнне структуры твора: сукупнасці ўстойлівых адносін, якія забяспечваюць захаванне асноўных уласцівасцей аб'екта. Вывучэнне тэксту структуралістамі складаецца з пэўных этапаў: 1) *аксіяматызацыя* — неабходна знайсці аснову, якая не патрабуе далейшага доказу, для падзелу сістэмы на элементы — па пэўным параметрах; 2) *дысацыяцыя* — падзел аб'екта на элементы структуры, які адбываецца на вылучанай у выніку аксіяматызацыі аснове; 3) *асацыяцыя* — знаходжанне сувязі паміж элементамі структуры; 4) *ідэнтыфі-*

кацыя — вызначэнне тыпу адносін паміж элементамі (па істотнай адзнацы, прыкмеце); 5) *інтэграцыя* — разгляд усёй сукупнасці элементаў, якія складаюць сістэму, не як прастай сумы, а як адзінага цэлага.

Фармальны метад — адзін з самых прадуктыўных кірункаў у тэорыі літаратуры XX стагоддзя. Тэарэтык фармальнага метаду В. Шклоўскі адзначаў, што літаратурны твор уяўляе сабой «чыстую форму». Пры вывучэнні твораў падобным метадам увага засяроджваецца на форме, а не на змесце; тлумачыць тэкст — значыць, аналізаваць, з чаго ён створаны.

Асноўныя ідэі прыхільнікаў фармальнага метаду: літаратурны твор — замкнёнае цэлае, сума мастацкіх прыёмаў; адмаўленне сувязі літаратуры і рэчаіснасці; кожны твор — аўтаномная сістэма, са сваімі ўласцівасцямі, заканамернасцямі; у цэнтры ўвагі даследчыка павінна знаходзіцца не жыццё пісьменніка, яго светасузіранне, а тэкст ва ўсіх яго элементах: ад фанемы да цэлага (абзаца, раздзела); у першую чаргу трэба вывучаць такія характарыстыкі тэксту, як вобраз апавядальніка, кампазіцыя, тropy, фігуры, гучанне мастацкага тэксту.

Заданні для вучня

1. Выканайце заданні № 1—4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Уводзіны».

2. Групавыя заданні:

1 група: выпішыце з тлумачальнага слоўніка вызначэнне паняццяў аналіз і сінтэз, падбярыце адпаведныя прыклады да іх.

2 група: выпішыце з тлумачальнага слоўніка вызначэнне паняццяў індукцыя і дэдукцыя, падбярыце адпаведныя прыклады да іх.

Заняткі № 2

Практыкум. Анкетаванне, скіраванае на выяўленне чытацкіх і даследчыцкіх інтарэсаў вучняў

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: эўрыстычная гутарка па пытаннях, анкетаванне.

Рэкамендацыі: *На гэтых занятках таксама варта абмеркаваць, каго з літаратуразнаўцаў, крытыкаў, краязнаўцаў можна запраціць на заняткі № 4.*

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданне № 6, змешчанае ў дапаможніку пасля тэмы «Уводзіны».
2. Напішыце міні-сачыненне на адну з тэм:
 - «Ці можа камп'ютар замяніць кнігу?..».
 - «Месца і роля кнігі ў сучасным жыцці».
 - «Я параіў бы прачытаць...».

ЭТАПЫ ДАСЛЕДЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Заняткі № 3

Этапы даследчай дзейнасці

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка-аналіз анкеты, чытанне і абмеркаванне міні-сачыненняў, лекцыя настаўніка (або самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка), напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка.

Рэкамендацыі: *На занятках можна пачаць рыхтаваць — з дапамогай настаўніка, калектыўна, а пасля самастойна — пытанні для госця «круглага стала».*

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Напісанне навукова-даследчай работы ўключае наступныя этапы: **дыягнастычны** (выбар тэмы; вызначэнне мэт і задач; аб'екта і прадмета даследавання), **прагнастычны** (фармулёўка праблемы; гіпотэзы даследавання), **арганізацыйны** (збор інфармацыі; складанне бібліяграфіі; запіс, перапрацоўка і сістэматызацыя матэрыялу; напісанне плана (тэзісаў) работы; напісанне навукова-даследчай работы; падрыхтоўка вывадаў і абагульненняў; рэдагаванне тэксту; прагназаванне найбольш верагодных пытанняў і адказаў на іх; публічнае выступленне).

Адзначаныя этапы можна аб'яднаць у два вялікія перыяды даследавання.

1. Падрыхтоўчая работа.

1.1 Папярэдняя падрыхтоўка — выбар, фармуляванне і ўдакладненне:

— **тэмы** (актуальная, павінна ахопліваць дыскусійныя пытанні літаратурнага жыцця, адлюстроўваць перадавыя навуковыя ідэі,

абагульняць тэндэнцыі ў літаратурным працэсе з улікам актуальнага вопыту сучаснага літаратуразнаўства);

— **назвы** (кароткая, сэнсава насычаная, дакладная, выразная);

— **мэты** (асноўны напрамак даследчыцкай дзейнасці, навошта праводзіцца даследаванне);

— **задач** (канкрэтызацыя мэты);

— **аб'екта** (працэс ці з'ява, якая стварае праблемную сітуацыю, матэрыял, на якім праводзіцца даследаванне — зборнікі, творы і г. д.);

— **прадмета** (аспект праблемы, пры даследаванні якога цалкам пазнаецца аб'ект, яго галоўныя рысы, часцей за ўсё супадае з вызначэннем тэмы ці блізка да яе) даследавання.

1.2 Бібліяграфічная праца — работа з даведачнымі выданнямі, бібліяграфічнымі паказальнікамі і даведнікамі, энцыклапедыямі, прагляд газет, часопісаў і іншых прац, вывучэнне навуковых і літаратурных крыніц, рэкамендаваных настаўнікам і самастойна падабраных у выніку вывучэння бібліяграфіі ў бібліятэцы.

1.3 Першасная праца з кнігамі, часопісамі, газетнымі артыкуламі і іншым інфармацыйным матэрыялам заключаецца не толькі ў праглядзе назваў, зместу, уступных раздзелаў, заключэнняў і высноў прац, а таксама табліц, схем і малюнкаў. Сюды ж уваходзіць рэгістрацыя і адбор літаратуры, неабходнай для напісання работы. Існуюць карткавы і сшыткавы спосабы рэгістрацыі і адбору літаратуры для напісання рэферата. Больш мэтазгодным з'яўляецца карткавы спосаб — карткі пры неабходнасці можна сістэматызаваць, што і робіцца пры напісанні даследчай работы.

Асноўныя прынцыпы працы з літаратуразнаўчымі і крытычнымі матэрыяламі:

- Неабходна раскрываць ролю крытыкі ў развіцці літаратуры.
- Вывучэнне крытычных артыкулаў адбываецца ў адзінстве з працай над літаратурнымі творамі (вучні чытаюць твор разам з крытыкай).
- Азнямленне з крытычнымі працамі вядзецца ва ўзаемасувязі з вывучэннем заканамернасцей і тэндэнцый развіцця літаратуры.
- Крытыка — творчасць, якая спалучае ў сабе мастацтва і навуку.

1.4 Падрабязнае і выбарачнае чытанне, вывучэнне літаратуры і яе апрацоўка, занатоўванне. Для напісання навукова-даследчай работы ўжываецца чатыры віды запісаў: цытата, анатацыя, тэзісы, канспект.

Цытата — даслоўная вытрымка з тэксту, выказванне аўтара, якое прыводзіцца для пацвярджэння ўласных поглядаў і меркаванняў. Пасля цытаты (ці пад ёй) абавязкова ўказваецца прозвішча аўтара.

Анатацыя — кароткая перадача сутнасці, зместу працы з абавязковай характарыстыкай яе скіраванасці, значнасці, прызначэння (кароткае заключэнне і вывады па працы).

Тэзісы — асноўныя палажэнні і думкі працы.

Канспект — кароткі або падрабязны перапрацаваны аўтарам пісьмовы выклад зместу крыніцы.

1.5 Заключная праца падрыхтоўчага перыяду — напісанне плана навукова-даследчай работы ў адпаведнасці з падабраным і вывучаным матэрыялам.

План — вылучэнне ў мастацкім творы, літаратуразнаўчым артыкуле асноўных частак. У ім выяўляецца паслядоўнасць развіцця аўтарскай думкі, чаргаванне ў творы пачуццяў, карцін, настройў. План можа быць *простым, складаным і цытатным*, назвы пунктаў плана звычайна перадаюць або тэму, або асноўную думку.

2. Праца над тэкстам і афармленнем работы.

2.1 Напісанне і афармленне тытульнага ліста, на якім абавязкова пішацца тэма, а таксама назва ўстановы адукацыі, год напісання, прозвішча аўтара і кіраўніка і (па неабходнасці) іншыя дадзеныя.

2.2 Напісанне Асноўнай часткі, Уступу і Заключэння.

2.3 Рэдагаванне гатовага тэксту.

Можна кіравацца наступнымі пытаннямі падчас рэдагавання тэксту:

1. Ці дакладна сфармулявана тэма, мэта, задачы, аб'ект і прадмет даследавання?
2. Ці лагічная структура работы?
3. Наколькі дарэчнае ўжыванне прыкладаў, доказаў, фактаў, лічбаў, цытат.
4. Ці вытрымана стылявое адзінства даследавання?

5. Накольні вывады адпавядаюць задачам даследавання.
6. Ці сустракаюцца ў тэксце памылкі і апіскі?

2.4 Прагназаванне пытанняў, якія могуць узнікнуць пад час ці пасля вуснага выступлення (абароны праекта) і адказаў на іх.

2.5 Публічнае выступленне. Змест (тэзісы) навукова-даследчай работы апрабіруецца на семінары, навуковай канферэнцыі. Папярэдне падрыхтаваўшы тэзісы, на працягу 7—10 хвілін аўтар выказвае асноўныя палажэнні работы. Пасля даклада аўтар адказвае на пытанні, затым могуць выступаць апаненты, якія пазнаёміліся з тэкстам, адзначаць моцныя і слабыя бакі работы.

Пры рэцэнзаванні навукова-даследчай работы можна выкарыстаць наступныя пытанні:

1. Ці адпавядае змест работы яе назве?
2. Якая асноўная думка, наколькі яна раскрыта аўтарам?
3. Назавіце станоўчыя моманты работы (самастойнасць, арыгінальнасць будовы, мова работы, удалыя фразы, эпітэты, метафары, параўнанні).
4. Якія недахопы вы заўважылі (кампазіцыйныя, сэнсавыя, лагічныя, моўныя, недахопы ў афармленні)?
5. Уласная ацэнка (спадабалася — чаму?, не спадабалася — чаму?).
6. За што можна пахваліць аўтара гэтай работы?

Заданні для вучняў

Выканайце заданні № 1—4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Этапы даследчай дзейнасці».

Заняткі № 4

*Практыкум. Творчая сустрэча з крытыкамі,
літаратуразнаўцамі, спецыялістамі
ў галіне літаратурнага крэязнаўства*

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: рэпрадуктыўная і эўрыстычная гутарка ў межах «круглага стала».

Заданні для вучняў

Выканайце заданне № 5, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Этапы даследчай дзейнасці».

План аналізу публічнага выступлення:

1. Ці ўдалымі былі пачатак і завяршэнне выступлення?
2. Наколькі цікавымі былі прыклады?
3. Ці адпаведныя гучнасць і тэмп маўлення?
4. Ці ўдала выбраў прамоўца стыль выступлення і моўныя сродкі?
5. Ці не заўважылі Вы парушэнняў лагічных і літаратурных норм у час выступлення?
6. Ці ўклаўся аратар у адведзены яму час?
7. Ці добра трымаўся перад аўдыторыяй?
8. Ці было цікава яго слухаць?
9. Ці вылучалася выступленне арыгінальнасцю? Калі так, то ў чым яна выяўлялася?

Напішыце міні-водгук «Мае ўражанні ад сустрэчы (майстар-класа, “круглага стала”»).

ТЭМА, МЭТЫ, ЗАДАЧЫ, ПРАДМЕТ І АБ’ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ

Заняткі № 5

Тэма, мэты, задачы, прадмет і аб’ект даследавання

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка па пытаннях, зачытванне і абмеркаванне міні-водгукаў, лекцыя настаўніка, эўрыстычная гутарка, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Тэма — галоўнае, аб чым гаворыцца ў тэксце; матэрыял, адабраны і арганізаваны ў адпаведнасці з задачамі даследавання і адлюстраваны ў вызначаным ракурсе.

Віды тэм:

— **інфармацыйна-рэфератыўныя** — знаёмяць з новай інфармацыяй («Гісторыя напісання рамана Івана Мележа “Людзі на багоце”», «Асноўныя этапы творчай біяграфіі Івана Мележа»);

— **праблемна-рэфератыўныя** — не толькі знаёмяць з новымі звесткамі, але і дазваляюць даследчыку праявіць самастойнасць, выказаць уласныя думкі («Рыгор Барадулін — адзін з прадстаўнікоў “філалагічнага пакалення”», «Легендарная і гістарычная мінуўшчына ў адлюстраванні сучаснай беларускай прозы (паэзіі, драматургіі)»);

— **праблемныя** — прысвечаны разгляду і аналізу пэўнай праблемы («“Чалавек і вайна” ў творчасці Васіля Быкава», «“Жыццё даецца, каб жыццё тварыць...” (Разважанні над паэзіяй Анатоля Вярцінскага)»);

— **абагульняючыя** — разглядаецца пэўнае пытанне, твор ці творчасць пісьменніка цалкам («Міхась Стральцоў — паэт, пражыц, даследчык літаратуры», «Максім Танк — майстар верлібра»);

— **даследчыя** — самастойны аналіз пытання ці праблемы, якія выходзяць за межы таго, што вывучаецца на ўроках беларускай літаратуры («Алесь Разанаў — перакладчык», «Малодое пакаленне — якое яно? (На матэрыяле сучаснай беларускай прозы)»).

Патрабаванні да тэмы:

— актуальнасць (навізна і адпаведнасць сучаснаму стану развіцця літаратуразнаўства);

— навуковасць (карэктнасць і навуковасць фармулёўкі), праблемнасць (тэма павінна насіць даследча-пошукавы характар);

— дакладнасць (тэма павінна аб’ектыўна адпавядаць існуючым фактам літаратурнага працэсу);

— арыгінальнасць (тэма не павінна быць шаблоннай)*.

Напрыклад: «*Маральна-этычныя і сацыяльныя праблемы ў прозе Івана Шамякіна (на прыкладзе апавесцей 1990-х гадоў)*».

Мэта даследавання — асноўны напрамак даследчыцкай дзейнасці; яе фармулёўка дазваляе адказаць на пытанне: «Навошта праводзіцца даследаванне?»

* Тут і далей настаўнік прапануе падмацаваць тэарэтычныя пытанні канкрэтнымі прыкладамі з дапаможніка для вучняў. Можна таксама калектыўна фармуляваць тэмы, мэты, задачы, прадмет і аб’ект даследаванняў.

Напрыклад: Для названай тэмы даследавання можна вызначыць наступную мэту: акрэсліць маральна-этычныя і сацыяльныя праблемы ў творчасці Івана Шамякіна 1990-х гадоў, раскрыць тэматычны і жанравы дыяпазон аповесцей празаіка гэтага часу.

Задачы даследавання канкрэтызуюць мэту, удакладняюць ход працы, што адлюстроўваецца ў змесце работы. Абавязковай задачай даследавання з’яўляецца тэарэтыка-бібліяграфічны аналіз праблемы (аналіз літаратуразнаўчых і крытычных крыніц, прысвечаных тэме, аб’екту і прадмету даследавання).

Напрыклад: Вызначаная мэта можа быць рэалізавана праз дасягненне наступных задач:

1. пазнаёміцца з творчасцю Івана Шамякіна 1990-х гадоў;
2. вывучыць крытычны матэрыял па тэме даследавання;
3. акрэсліць маральна-этычныя праблемы ў прозе Івана Шамякіна;
4. даследаваць сацыяльную праблематыку творчасці мастака слова;

5. правесці падрабязны аналіз аповесцей Івана Шамякіна (творы «Ахвяры» (1990), «Paradies auf Erden» (1993), «Вернісаж» (1992), «Сатанінскі тур» (1993), «Падзенне» (1994), «Адна на падмостках» (1994), «Бумеранг» (1995), «Без пакаяння» (1995), «Палеская мадонна» (1996), «Выкармак» (1995—1996), «Крывінка» (1997), «Пошукі прытулку» (1997);

б. паказаць наватарства пісьменніка ў раскрыцці сучаснай тэматыкі.

Пад **аб’ектам даследавання** разумеецца працэс ці з’ява, якая стварае праблемную сітуацыю, матэрыял, на якім праводзіцца даследаванне.

Напрыклад: Аб’ект даследавання — аповесці «Ахвяры», «Paradies auf Erden», «Вернісаж», «Сатанінскі тур», «Падзенне», «Адна на падмостках», «Бумеранг», «Без пакаяння», «Палеская мадонна», «Выкармак», «Крывінка», «Пошукі прытулку».

Пад **прадметам даследавання** маецца на ўвазе тое, што знаходзіцца ў рамках аб’екта, аспект праблемы, пры даследаванні якога цалкам пазнаецца аб’ект, яго галоўныя рысы; гэта можа быць чалавек або група людзей, матэрыяльны аб’ект, з’ява, падзея і г. д.

Напрыклад: Прадмет даследавання — маральна-этычны і сацыяльны дыяпазон праблем, адлюстраваных у аповесцях Івана Шамякіна канца ХХ ст.

Пасля вызначэння з асноўнымі паняццямі і сутнасцю тэмы вучні могуць прыступаць да пошуку інфармацыі для напісання рэферата ці даклада, вызначыўшы **ключавыя словы**, якія нясуць асноўную сэнсавую нагрузку, вызначаюць прымету прадмета, стан або дзеянне.

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданні № 1–4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Тэма, мэта, задачы, прадмет і аб’ект даследавання».

2. Падрыхтуйце некалькі тэм да навуковай «выставы-кірмашу» і абгрунтуйце іх выбар.

3. Выберыце некалькі тэм рэфератаў і дакладаў для далейшай працы на факультатыўных занятках.

Заняткі № 6

Практыкум. Праца над тэмай даследавання.

Фармулёўка мэты і задач даследавання.

Вызначэнне аб’екта і прадмета даследавання

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: абмеркаванне тэм навукова-даследчых работ, падрыхтаваных да «выставы-кірмашу», практычныя заняткі, якія ўключаюць гутарку, самастойную працу вучняў з матэрыялам дапаможніка.

Рэкамендацыі. Настаўнік напачатку разам з вучнямі калектыўна фармулюе тэму даследавання (даклада, рэферата, праекта), затым зноў-такі калектыўна фармулююцца мэты, задачы, аб’ект і прадмет даследавання. На наступнай стадыі вучні працуюць самастойна, настаўнік выступае толькі ў ролі кансультанта, прапануе вучням выбраць тэму рэферата, даклада і праекта з прапанаваных ці сфармуляваць іх самастойна.

Прыкладныя тэмы рэфератаў

1. Гісторыя стварэння пенталогіі Івана Шамякіна «Трывожнае шчасце».

2. Тэма чарнобыльскай катастрофы ў прозе Івана Шамякіна 1990-х гадоў.

3. Узыходжанне: асноўныя этапы творчай біяграфіі Васіля Быкава.
4. Эрнест Хемінгуэй як прадстаўнік «страчанага пакалення» пісьменнікаў.
5. Тэма вайны і кахання ў рамане Эрнеста Хемінгуэя «Бывай, зброя!».
6. Міхась Стральцоў — адзін з заснавальнікаў лірычнай плыні ў сучаснай беларускай прозе.
7. «Загадка Багдановіча» Міхася Стральцова: асаблівасці жанру.
8. Ніл Гілевіч — даследчык літаратуры, перакладчык.
9. Творчая біяграфія Рыгора Барадуліна.
10. Літаратуразнаўчая спадчына Івана Навуменкі.
11. «Майстар глыбокіх характарыстык»: Генрых Бёль — лаўрэат Нобелеўскай прэміі.
12. Алесь Разанаў — паэт-філосаф (станаўленне творчай індывідуальнасці).
13. Легендарная і гістарычная мінуўшчына ў адлюстраванні сучаснай беларускай драматургіі.
14. Аляксей Дудараў як майстар драматургічнага дыялогу.
15. Прытчавы пачатак у прозе Янкі Сіпакова.
16. Проза Раісы Баравіковай для дзяцей і падлеткаў.
17. Кніга Анатоля Сыса «Лён»: адметнасць зместу і структуры.
18. Класічныя вершаваныя формы ў сучаснай беларускай паэзіі.
19. Жанр навелы ў беларускай прозе пачатку XXI стагоддзя.
20. Леанід Дранько-Майсюк — паэт, празаік, эсэіст.
21. Балада ў паэзіі Віктара Шніпа.
22. Паліндромы Віктара Жыбуля як з’ява авангардысцкай беларускай паэзіі.
23. Літаратурна-мастацкія выданні Беларусі пачатку XXI стагоддзя.
24. Беларуская мастацкая літаратура ў інтэрнэце.
25. Што такое інтэрнэт-крытыка?

Прыкладныя тэмы дакладаў

1. Майстэрства сюжэтабудаўніцтва ў прозе Івана Шамякіна.
2. Праблема «бацькоў і дзяцей» у творчасці І. Тургенева і І. Шамякіна.

3. Жанрава-стылявыя пошукі і здабыткі паэтаў «філалагічнага пакалення».

4. Беларуская ваенная проза як адметная з’ява сусветнай літаратуры другой паловы XX стагоддзя.

5. Творчасць Васіля Быкава і экзістэнцыялізм: філасофскія і эстэтычныя перасячэнні.

6. Сродкі мастацкай псіхалагізацыі ў прозе Васіля Быкава.

7. Праблема віны і пакаяння ў творах Васіля Быкава і Генрыха Бёля.

8. «Родныя дзеці» Ніла Гілевіча як узор сучаснага паэтычнага эпасу.

9. Грані паэтычнага майстэрства Рыгора Барадуліна (арыгінальнасць метафорыкі, адметнасць гукапісу).

10. Крок з вясны ў восень: эвалюцыя вобразу лірычнай герайні ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц.

11. Горад і Вёска як вобразы-сімвалы ў сучаснай беларускай прозе (паэзіі).

12. Сучасная беларуская урбаністычная паэзія: жанравая палітра, лірычны герой.

13. Традыцыі класічнай літаратуры і наватарства ў паэзіі Алеся Разанава.

14. Філасофска-інтэлектуальная плынь у сучаснай беларускай паэзіі.

15. Вобраз Чарнобыля ў беларускай паэзіі другой паловы 1980—1990-х гадоў.

16. Рамонкі для самотнай: лірычная герайні Раісы Баравіковай у ранняй паэзіі і вершах апошніх гадоў.

17. Вобраз сучасніка ў прозе Андрэя Федарэнкі.

18. «Міфалагічны рэалізм» прозы Віктара Казько.

19. Дабро і Зло як два полюсы жыцця ў апавяданнях Анатоля Казлова.

20. Рымэйк як жанр сучаснай драматургіі (п’есы Сяргея Кавалёва).

21. Рамантызацыя як важнейшая адзнака індывідуальна-творчага стылю Людмілы Рублеўскай.

22. Постмадэрнізм па-беларуску: іронія і гульня ў паэзіі Андрэя Хадановіча.

23. Сучасны беларускі дэтэктыў: вытокі і здабыткі жанру.

24. Фантастыка і фэнтэзі ў сучаснай беларускай літаратуры.

25. Беларуская літаратурная класіка ў сучасных тэатральных пастаноўках.

Прыкладныя тэмы праектаў

1. «Алхімія слова — XXI» (зборнік навукова-даследчых работ).
2. «“Філалагічныя пакаленні” ў беларускай літаратуры XX стагоддзя: ад 1960-х да 1990-х» (складанне анталогіі з паэтычных твораў прадстаўнікоў пакалення «шасцідзсятнікаў» і сённяшніх маладых паэтаў).
3. «XX+I» (стварэнне біябібліяграфічнага даведніка, прысвечанага найбольш выбітным беларускім празаікам, паэтам, драматургам, крытыкам мяжы XX—XXI стагоддзяў).
4. «3 талентамі — пра талент» (стварэнне цыклаў аўдыё-альбо відэагутарак з пісьменнікамі, журналістамі, крэатываўцамі, юнымі літаратарамі пра мастацтва слова).
5. «Музей сучаснасці» (стварэнне рэальнай ці віртуальнай экспазіцыі, прысвечанай літаратурным суполкам, рухам, таварыствам, якія ўдзельнічаюць у літаратурным жыцці Беларусі 1990—2000-х гадоў).
6. «Літ-галерэя» (стварэнне мультымедыйных выстаў, прысвечаных творчасці пісьменнікаў-землякоў).
7. «www.litara&art.by» (стварэнне сайта, прысвечанага найноўшай беларускай літаратуры: творчасці сённяшніх паэтаў, празаікаў, драматургаў, крытыкаў).

Заданні для вучняў

1. Прынясіце на наступныя заняткі сваю лепшую даследчую работу па літаратуры (рэферат, даклад) ці адшукайце работу з дапамогай інтэрнэта.
2. Прааналізуйце работу, вызначыўшы асноўныя станючыя моманты і недахопы.

АСНОЎНЫЯ ВІДЫ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫХ РАБОТ ПА ЛІТАРАТУРЫ

Заняткі № 7

Агульная характарыстыка асноўных відаў, знаёмства з узорамі навукова-даследчых работ па літаратуры

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: лекцыя на-стаўніка, зачытванне і абмеркаванне раней падрыхтаваных вучня-

мі навукова-даследчых работ (або з «фонду настаўніка» ці з дапаможніка для вучняў), самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Віды навукова-даследчых работ па літаратуры — навуковыя артыкулы, рэфераты, даклады.

Навуковы артыкул — закончанае і лагічна цэласнае міні-даследаванне, прысвечанае канкрэтнаму пытанню (найчасцей актуальнаму і важнаму), мэта якога — прааналізаваць пэўную з’яву з пункту гледжання заканамернасцей, якія знаходзяцца ў яе аснове.

Рэферат — паслядоўны, пераканаўчы і кароткі выклад зместу альбо вылучэнне сутнасці пэўнага пытання або тэмы навукова-практычнага характару («Ніл Гілевіч — даследчык літаратуры, перакладчык», «Творчая біяграфія Рыгора Барадудзіна», «Літаратурнаўчыная спадчына Івана Навуменкі»). Рэфераты звычайна прысвечаны біяграфіям пісьменнікаў, тэарэтычным пытанням, гісторыі напісання і пастаноўкі твораў.

Даклад — не проста выклад зместу той ці іншай крыніцы (крыніц), але і яе ацэнка, выяўленне сваёй пазіцыі: згодна з тэзісамі ці аспрэчванне тэзісаў, выказаных у навуковым артыкуле, па якім пішацца даклад; крытычнае стаўленне да аргументаў, якія выкарыстаны аўтарам («Крок з вясны ў восень: эвалюцыя вобраза лірычнай гераіні ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц», «Горад і Вёска як вобразы-сімвалы ў сучаснай беларускай прозе (паэзіі)», «Сучасная беларуская ўрбаністычная паэзія: жанравая палітра, лірычны герой»).

Метад **праектаў** упершыню ўзнік у 1920-я гады ў ЗША. Заснавальнік метаду Дж. Дзюі лічыў, што кожнага вучня трэба ўключаць у актыўны пазнавальны, творчы працэс, накірунак якога павінен быць прагматычным, каб вучні ведалі, навошта ім неабходны тыя або іншыя веды, для вырашэння якіх жыццёва важных праблем яны могуць быць карыснымі. Метад праектаў прадугледжвае наяўнасць праблемы, якая патрабуе даследавання, самастойную пошукавую (даследчую) індывідуальную або групавую дзейнасць вучняў; важным становіцца не проста дасягненне таго або іншага практычнага выніку, але і сам працэс яго дасягнення. **Даследчы праект** па літаратуры — праблемная даследчая праца, якая мае

практична аформлення вынікі групавой ці індывідуальнай дзейнасці (часопісы, альманахі, прэзентацыі, відэафільмы і інш.).

Заданні для вучняў

Выканайце заданні № 1—4, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры».

ЗБОР ІНФАРМАЦЫІ ПА ТЭМЕ ДАСЛЕДАВАННЯ

Заняткі № 8

Крыніцы інфармацыі і іх віды

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: лекцыя настаўніка або бібліятэкара, гутарка па пытаннях, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка (бібліятэкара).

Рэкамендацыі: *Гэтыя заняткі мэтазгодна правесці ў бібліятэцы, у форме экскурсіі і лекцыі бібліятэкара. Калі такой магчымасці няма, можна выкарыстаць лекцыю настаўніка.*

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Асноўнай крыніцай пошуку інфармацыі з'яўляецца **каталог**:

— **алфавітны** (генеральны і чытацкі): *аўтарскі* (у алфавітным парадку прадстаўлены імёны аўтараў); *па загалюках дакументаў* (у алфавітным парадку прадстаўлены назвы дакументаў); *па назвах арганізацый* (у алфавітным парадку прадстаўлены назвы арганізацый);

— **сістэматычны** (па храналогіі выдання);

— **прадметны** (па прадметах, а ў межах кожнага прадмета размешчаны па алфавіце).

У бібліятэках ёсць і **бібліяграфічны паказальнік** — пералік кніг, артыкулаў і іншых крыніц інфармацыі, якія знаходзяцца ў даведачна-інфармацыйным адзеле бібліятэкі. У залежнасці ад грамадскага прызначэння бібліяграфія падзяляецца на: а) дзяржаўную, б) навукова-дапаможную, в) рэкамендацыйную.

Дзяржаўная бібліяграфія мае мэтай выяўленне, улік і рэгістрацыю друкаванай прадукцыі, якая выйшла за вызначаны перы-

яд, або ўлік усёй літаратуры па асобных галінах ведаў, а таксама ўлік розных тыпаў выданняў (кніг, газет, часопісаў, карт, альбомаў па мастацтве і г. д.). У Рэспубліцы Беларусь выдаецца «Паказальнік бібліяграфічных дапаможнікаў Беларусі», «Летапіс перыядычных выданняў», «Дзяржаўны бібліяграфічны паказальнік Беларусі», «Кнігі Беларусі: Дзяржаўны бібліяграфічны паказальнік Беларусі».

Навукова-дапаможная бібліяграфія садзейнічае навуковай і прафесійнай вытворчай дзейнасці. Да яе можна аднесці бібліяграфічны паказальнік «Беларускія пісьменнікі на старонках часопіса “Роднае слова”» (Бел. асац. «Конкурс»; склад.: А. В. Высоцкая [і інш.]. — Мінск: Бел. асац. «Конкурс», 2008. — 256 с.), а таксама бібліяграфічны слоўнік «Беларускія пісьменнікі» у 6 тамах.

Рэкамендацыйная бібліяграфія — пералік, адбор і рэкамендацыя лепшых твораў навуковай і мастацкай літаратуры шырокаму колу або асобным групам чытачоў.

Электронныя бібліяграфічныя сродкі — электронныя каталогі і бібліяграфічныя паказальнікі. Асноўнымі з іх з’яўляюцца: віртуальная чытальная зала Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, электронны каталог Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, віртуальная даведка Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі «Спытай у бібліятэкара» (<http://portal.nlb.by>), Беларуская лічбавая бібліятэка (www.library.by).

Для падрыхтоўкі даследавання выкарыстоўваюцца **даведачныя выданні**: энцыклапедыі, слоўнікі, даведнікі.

Энцыклапедыі (ад грэч. «сістэматызаваны збор ведаў») па змесце і ў залежнасці ад характару ўключаных у іх звестак бываюць *універсальнымі* («Беларуская савецкая энцыклапедыя» ў 12 тамах, «Рэспубліка Беларусь: энцыклапедыя» ў 6 тамах, «Тэатральная Беларусь: энцыклапедыя» ў 2 тамах), *для шырокага кола чытачоў* («Все белорусские фильмы» ў 2 тамах), *для спецыялістаў* («Беларускі фальклор» у 2 тамах, «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі» ў 5 тамах), *персанальныя* («Францыск Скарына і яго час», «Янка Купала: энцыклапедычны даведнік»), *рэгіянальныя*. Па аб’ёме матэрыялу энцыклапедыі падзяляюць на *вялікія* (некалькі дзесяткаў тамоў), *малыя* (10—12 тамоў), *кароткія* (4—6 тамоў) і *энцыклапедычныя слоўнікі* (1—3 тамы).

Слоўнікі па падборы слоў і па характары іх тлумачэння дзяляцца на два тыпы: *лінгвістычныя* (філалагічныя) і *тэрміналагічныя*. Па мэтавым прызначэнні лінгвістычныя (філалагічныя)

слоўнікі бываюць: *навуковыя* (Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Беларуская навука, 2004), *нарматыўныя, вучэбныя* (Лазарук, М. А. Ленсу, А. Я. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў : дапам. для настаўнікаў / М. А. Лазарук, М. А. Ленсу. — Мінск : Нар. асвета, 1996), *папулярныя*.

Даведнік — гэта выданне, якое ўтрымлівае комплекс звестак па вызначанай галіне ведаў, дзейнасці, тэме і г. д. і носіць практычны характар (Рагойша, В. П. Тэорыя літаратуры у тэрмінах / В. П. Рагойша. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2001). Па мэтавым прызначэнні даведнікі падзяляюцца на: *масава-палітычныя, навуковыя, вытворчыя, вучэбныя, папулярныя*; па чытацкім адрасаце — *разлічаныя на шырокае кола чытачоў і спецыялістаў*; па аб'ёме інфармацыі — *комплексныя і спецыялізаваныя*; па мастацка-тэхнічным афармленні і паліграфічным выкананні даведнікі падзяляюцца на *настольныя* (вялікага фармату), *партатыўныя* (сярэдняга фармату), *кішэнныя* (малафарматныя) і *насценныя* (разнастайныя папулярныя календары).

Для напісання навукова-даследчай работы могуць быць выкарыстаны *манаграфіі* — навуковыя выданні па пэўнай праблеме (Грамадчанка, Т. К. Сучасны беларускі раман: дынаміка жанру / Т. К. Грамадчанка. — Мінск : БДПУ, 2006. — 234 с.), прысвечаныя разгляду творчасці пісьменніка цалкам ці пэўнаму аспекту яго майстэрства; *навуковыя і навукова-папулярныя кнігі* (Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / навук. рэд. У. В. Гніламёдаў [і інш.] / Нац. акад. навук Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. ім. Я. Купалы. — Мінск : Бел. навука, 1999—2003); *зборнікі навуковых артыкулаў* (Сучасная літаратура: каардынаты ідэйна-мастацкага пошуку / С. А. Андраюк [і інш.]; навук. рэд. В. М. Стральцова. — Мінск : Беларуская навука, 2008. — 283 с.), *падручнікі і дапаможнікі; часопісы* «Роднае слова», «Беларуская мова і літаратура», «Польмя», «Маладосць» і інш., а таксама *газеты* — найперш «Літаратура і мастацтва» («ЛіМ»).

Заданні для вучняў

1. Адказаць на пытанне № 1, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Збор інфармацыі па тэме даследавання».
2. Выбраць крыніцы інфармацыі па абранай тэме даследавання.
3. Складзі спіс літаратуры па тэме даследавання.

Заняткі № 9
Работа з навуковай літаратурай
як адзін з этапаў даследавання

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка па пытаннях, абмеркаванне абраных для даследавання крыніц інфармацыі, тлумачэнне мэтазгоднасці іх выбару, лекцыя або слова настаўніка, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

У працэсе напісання даследчай работы выкарыстоўваюцца наступныя прыёмы чытання:

1. Азняямленчае чытанне дазваляе атрымаць пра кнігу або артыкул першае агульнае ўражанне.

Парадак азняямленчага чытання:

— уважліва прачытаць тытульны ліст (не вокладку!), дзе пазначаны прозвішча аўтара, назва кнігі, месца і год выдання;

— прачытаць анатацыю, у якой указваюцца асноўныя звесткі пра мэту і змест выдання;

— знайсці ў кнізе Змест і азнаёміцца з ім, бо ў ім адлюстраваны лагічны план выдання, даецца адказ на пытанне, аб чым і ў якой паслядоўнасці напісана кніга;

— прачытаць або праглядзець Уводзіны, каб даведацца пра змест кнігі, зразумець яе прызначэнне і мэту, крыніцы і характар звестак, якія змяшчаюцца ў ёй;

— пазнаёміцца з Асноўным тэкстам твора, прачытаўшы некаторыя ўрыўкі з яго, абзацы, найбольш важныя і цікавыя раздзелы;

— прагледзець Заключэнне да кнігі, дзе каратка фармулююцца або ў сканцэнтраваным выглядзе паўтараюцца асноўныя тэзісы, падрабязна выкладзеныя ў творы.

2. Чытанне з вывучэннем — дэталёвае засваенне ўсяго зместу работы або яе часткі, павольнае, удумлівае, калі звяртаецца ўвага на кожны раздзел работы ці артыкула.

3. Падрабязнае чытанне, пры якім увесь тэкст чытаецца цалкам.

4. Выбарчнае чытанне — у поле зроку чытача знаходзяцца толькі асобныя часткі, а ўсё астатняе толькі праглядаецца.

5. Па хуткасі азнаямлення з літаратурай чытанне падзяляецца на хуткае і павольнае.

Прынцыпы працы з літаратурай:

— пры першым знаёмстве з літаратурай неабходна чытаць тэкст без прадуманасці, крытычнай настроенасці;

— чытаць з максімальнай карысцю, ацэньваючы літаратуру;

— абавязкова весці запісы;

— чытаць больш, чым практычна трэба па тэме;

— неабходна ўмець карыстацца запісамі: пазбягаць скажэння фактаў, выкарыстоўваць даступныя і зразумелыя выразы, памятаць аб іх дарэчнасці.

Заданні для вучняў

1. Выпішыце са слоўніка азначэнне анатацыі.

2. Напішыце анатацыю да любой кнігі (з выкарыстаннем цытат).

Заняткі № 10

Цытаты, тэзісы, канспект

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка выкананых вучнямі заданняў, чытанне і абмеркаванне анатацый да кніг, лекцыя настаўніка з элементамі самастойнай працы вучняў з матэрыялам дапаможніка.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

У адпаведнасці з патрабаваннямі, якія прад'яўляюцца да навукова-даследчых работ, неабходна скласці спіс літаратуры і аформіць выпіскі з крыніц.

Уменне весці запісы ў працэсе чытання — адна з важнейшых адзнак культуры працы, таму што:

— запісы спрыяюць лепшаму разуменню тэксту (запісваючы, мы вымушаны зноў асэнсоўваць тое, што прачыталі);

— запісы спрыяюць запамінанню, бо, запісваючы думку, мы працягваем працэс яе ўспрымання, нібы паўтараем яе;

— запісы дысцыплінуюць чытача, прымушаюць яго ўважліва ставіцца да працы;

— запісы спрыяюць сістэматычнаму назапашванню звестак, з’яўляюцца даведачнай крыніцай;

— запісы спрыяюць развіццю культуры маўлення, выпрацоўцы ўласнага стылю пісьма.

Асноўнымі відамі запісаў з’яўляюцца цытаты, тэзісы, канспект.

Цытаты (ад лац. «заклікаю ў сведкі») — гэта выпісы з тэксту кнігі (артыкулаў) слоў, сказаў, прыкладаў, звестак словамі аўтара.

Правілы афармлення цытат:

1. Цытаваць па магчымасці закончанымі часткамі тэксту (сказамі, невялікімі абзацамі).

2. Кожную цытату трэба браць у двукоссе, у канцы пасля двукосся ў квадратных дужках даецца спасылка на бібліяграфічны спіс з указаннем нумару крыніцы і старонкі або старонак: [17, с. 177] або [17, с. 177—187]*.

3. Калі цытату выпісваюць з сярэдзіны сказа, то пасля першага двукосся ставяць тры кропкі.

Напрыклад: Маёр дзяржбяспекі Золатаў у сваёй дзейнасці, як слухна адзначыў крытык А. Марціновіч, «...самы што ні на ёсць вораг. Нават больш страшны, чым фашысты» [13, с. 328].

4. У выпадку пропуску аднаго або некалькіх слоў у сярэдзіне цытуемага тэксту замест пропуску (слоў, сказаў) ставяцца тры кропкі.

Напрыклад: Шамякіным створаны і запамінальныя вобразы «джэнтльменаў» перабудовы. Адзін дырэктар выдавецтва Нарцыз Хіхель чаго варты! «Трымаючы нос па ветры», гэты літаратурны персанаж друкуе «толькі кнігі тыпу “Анжелики” на рускай мове ... і сваіх — сяброў» [20, с. 20].

5. Тры кропкі ставяцца таксама ў канцы цытаты, перад двукоссем, калі сказ цытуецца не цалкам.

* Тут і далей настаўнік тлумачыць толькі правілы афармлення цытат, вучні самастойна знаёмяцца з прыкладамі ў дапаможніку і канспектуюць іх.

Напрыклад: Фінал апавядання-прытчы, разгорнутай метафары абнадзейвае не толькі Падарожніка, апантанага прагай добра, але і чытачоў у тым, што яшчэ магчымае дасягненне Праўды: «Там быў разумны Белабог. Там была Прыгажуня. Там, хутчэй за ўсё, рос ужо і яго сын — можа, вось зараз ён ідзе поплец з валадаром. І яшчэ ён міжволі адчувае, што там неўзабаве яму давераць нешта важнае і сур'ёзнае — магчыма, нават у бліжэйшую сяўбу яго зробіць Галоўным Сейбітам. Зараз Падарожніку здавалася, што ён абраны, нават асуджаны кімсьці на гэты рух ...» [3, с. 339].

6. Цытуючы, неабходна дакладна захоўваць усе вылучэнні, ужытыя аўтарам (курсіў, тлусты шрыфт, разрадку і г. д.).

Напрыклад: Характар Каліноўскага раскрываецца нам ужо з першай карціны першага акта. Адразу заўважаецца, што герой валодае незвычайнай сілай пераканання («Каралі на. Іншыя — гавораць. Гэты — як душу аддае» [8, с. 23]).

Калі якія-небудзь вылучэнні ўносяцца самім чытачом, то гэта павінна быць адзначана наступным чынам (*вылучана намі. — Ініцыялы*).

Напрыклад: Г. М. Паспелаў — вядомы тэарэтык слоўнага мастацтва — лічыў, што медытатыўнасць уяўляецца найбольш выразнай, дамінантнай рысай суб'ектыўнага роду літаратуры: «...лірыка можа быць пераважна скіравана да самааналізу, утрымліваць у сабе эмацыянальную ці мысліцельную **рэфлексію** (вылучана намі. — *І. Г.*)...» [8, с. 64].

7. Калі тэкст цытуецца не па першакрыніцы, а па іншым выданні, то спасылку варта пачынаць словамі «Цыт. па ...».

8. Вершы могуць цытавацца па цэнтры радка з захаваннем аўтарскіх вылучэнняў і правапісу, а спасылка на крыніцу (зборнік, кнігу) падаецца ў квадратных дужках.

Напрыклад: Танка разам з іншымі цвёрдымі формамі вершаскладання была ўпершыню ўведзена ў беларускую паэзію Максімам Багдановічам. У 1915 годзе ён стварыў нізку, у якой чатыры класічныя 31-складовыя танкі, захаваўшы ўсе прынцыпы іх пабудовы:

Ах, як спявае
Сінявокая птушка
Ў муках каханьня.
Сціхні, птушачка, сціхні,
Каб не тамілася я [2, с. 395].

Вершаваныя цытаты могуць уводзіцца ў тэкст; тады пасля кожнага паэтычнага радка ставіцца адна або дзве рыскі (/ або //), а спасылка на крыніцу (зборнік, кнігу) падаецца ў квадратных дужках.

Напрыклад: Танка разам з іншымі цвёрдымі формамі вершаскладаня была ўпершыню ўведзена ў беларускую паэзію Максімам Багдановічам. У 1915 годзе ён стварыў нізку, у якой чатыры класічныя 31-складовыя танкі, захаваўшы ўсе прынцыпы іх пабудовы: «Ах, як спявае // Сінявокая птушка // Ёў муках каханья. // Сціхні, птушачка, сціхні, // Каб не тамілася я» [2, с. 395].

9. Калі выкарыстоўваюцца ўскосныя цытаты — выкарыстоўваецца ідэя даследчыка ці адвольна пераказваецца яе змест, яны не выдзяляюцца двукоссем, а ў квадратных дужках даецца толькі спасылка на нумар крыніцы ў бібліяграфічным спісе. Аднак, па магчымасці, варта пазбягаць падобных цытат.

Напрыклад: Сімвалічна, што Максім Танк, які не прызнаваў нарматыўнасці ў вершаскладанні і пасля «Санета» і «Антысанета» не карыстаўся цвёрдымі формамі верша, у апошнія гады жыцця раптам звярнуўся да хоку. Сваім учынкам майстар беларускай паэзіі прызнаў права на існаванне гэтай вершаванай формы ў нашым слоўным мастацтве, пацвердзіў свае пазітыўныя адносіны да эксперыментальных пошукаў. Нездарма, напэўна, пасля гэтага з’явілася легенда пра «сапраўднае» паджанне псеўданіма Максіма Танка: не ад слова «танк» — стальвая пачвара, а менавіта ад «танкі» — арыгінальнай вершаванай формы, філасофскі пачатак і медытатыўнасць якой выявілі глыбінную сутнасць душы паэта [7].

10. Апошнім часам выкарыстоўваюцца спасылкі ў форме заматак. Афармляюцца яны так: усе цытаты ў тэксце нумаруюцца скразной нумарацыяй (па парадку ад пачатку працы да канца). У канцы работы прыводзіцца бібліяграфічны спіс. Нумар цытаты павінен адпавядаць нумару крыніцы, пад якім ён значыцца ў бібліяграфічным спісе. А ў тэксце вашай работы пасля ўказання нумара крыніцы ў спісе трэба толькі паказаць пэўную старонку ў квадратных дужках.

Тэзісы (ад грэч. «сцвярджаю») — перадача асноўнай думкі пэўнай крыніцы. Тэзісы бываюць простымі (кароткімі), калі яны ўтрымліваюць толькі адно сцвярджэнне; і складанымі (разгорнутымі), калі яны падмацоўваюцца довадамі, аргументамі; тэкстуальнымі, калі асноўная думка працы перадаецца словамі аўтара тэксту; і вольнымі, у якіх захоўваецца галоўная думка тэксту, аднак яна перадаецца сваімі словамі.

Сутнасць тэзісаў можна зразумець, прачытаўшы цытату М. В. Гогаля: «Заклучэнне павінна паўтарыць змест трактата і ў скарачэнні “абняць” яго нанова, каб чытач мог паверыць сам сабе». Паводле Гогаля, тэзіс — гэта заключэнне трактата (што?), якое скарачана фармулюе змест трактата (як?) і выкарыстоўваецца для паўтарэння (навошта?).

Мэты тэзісаў:

1. Абагуліць матэрыял, даць яго сутнасць у кароткіх фармулёўках, якія раскрываюць змест твора (артыкула).
2. Усебакова вывучыць матэрыял, зразумець яго.
3. Прааналізаваць матэрыял.
4. Стаць асновай для рэфератаў і дакладаў.

Можна вылучыць наступныя віды тэзісаў: *асноўныя* — прынцыпова важныя асноўныя палажэнні, якія перадаюць змест крыніцы, у сваёй сукупнасці з'яўляюцца вывадамі; *дадатковыя* — раскрываюць змест асноўных; *складаныя* — з'яўляюцца сукупнасцю першых і другіх, па сваёй форме набліжаюцца да канспекту.

Тэзісы могуць мець наступны выгляд:

М. Багдановіч. Верш «Зімой»

Перададзена маляўнічасць зімовага вечара, уражвае зрокавая і слыхавая выразнасць пейзажнага малюнка. Паэт захапляецца гармоніяй красы, еднасцю настрою прыроды і чалавека.

Тыпы тэзісаў:

1. *Тэзісы, складзеныя на публікацыі іншага аўтара.* Аўтар тэзісаў павінен вывучыць публікацыю; пасля тэкст чытаецца паўторна з падзелам на часткі; у кожнай частцы вызначаецца асноўная думка; запіс.

2. *Тэзісы, напісаныя на аснове ўласнага арыгінальнага матэрыялу* — тэзісы ўласных навуковых прац. У гэтым выпадку аўтар добра ведае тэкст, і яго асноўнай задачай з'яўляецца кароткі і змястоўны выклад пытання ў пісьмовай форме.

Структура тэзісаў па ўласным матэрыяле:

1. Кароткі ўступ (актуальнасць тэмы).
2. Мэта працы (паставіць праблему / задачу).
3. Агляд наяўных пунктаў гледжання на праблему.
4. Уласныя думкі на гэтую тэму.
5. Вывад.

Фармулёўка тэзісаў павінна быць лаканічнай і выразнай, у іх не прыводзяцца аргументы, доказы і прыклады.

Этапы напісання тэзісаў:

1. Чытанне матэрыялу.
2. Падзел на часткі.
3. Складанне плана.
4. Вылучэнне ў кожнай частцы тэматычнага ці сэнсавага сказа.
5. Пры неабходнасці скарачэнне ці перадача сваімі словамі тэматычнага ці сэнсавага зместу кожнай часткі.
6. Запіс тэзісаў (пры неабходнасці з выкарыстаннем умоўных абазначэнняў).

Канспект (ад лац. «агляд», «выклад») — не проста скарачаны варыянт тэксту, а згустак яго зместу, пададзены ў лагічнай сістэме абгрунтаваных вывадаў.

Віды канспектаў:

Тэкстуальны — запіс ідзе ў адпаведнасці з размяшчэннем матэрыялу ў кнізе і, як правіла, словамі тэксту. Гэты від канспектаў у асноўным складаецца з цытат, звязаных паміж сабой лагічнымі пераходамі. Такія канспекты могуць утрымліваць таксама план і тэзісы. Істотны недахоп гэтага віду канспектаў у тым, што ён не актывізуе ўвагу і памяць. **Вольны** — думкі выкладаюцца ўласнымі словамі. Гэты від канспектавання патрабуе ўмення самастойна і выразна фармуляваць асноўныя палажэнні крыніцы, для гэтага вучань павінен глыбока асэнсаваць матэрыял. **Змешаны** — спалучэнне цытавання, запісаў, блізкіх да тэксту, і вольнага пераказу зместу матэрыялу.

Этапы работы над канспектам:

1. Чытанне матэрыялу.
2. Фармулёўка тэмы і асноўнай думкі тэксту.
3. Вызначэнне сэнсавых частак тэксту, складанне плана.
4. Вызначэнне тэмы і асноўнай думкі кожнай з частак. Падбор аргументаў.
5. Вызначэнне частак, якія трэба запісаць даслоўна, а якія можна перадаць сваімі словамі.
6. Напісанне канспекта (пры неабходнасці з выкарыстаннем умоўных абазначэнняў).

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданні № 2—3 з дапаможніка для вучняў, змешчаныя пасля тэмы «Збор інфармацыі па тэме даследавання».

2. Напішыце міні-паведамленне на вольную тэму (на матэрыяле сучаснай літаратуры), якое складаецца толькі з цытат.

Заняткі № 11—12
Практыкум. Праца з навуковай літаратурай.
Збор і абагульненне інфармацыі
на абранай тэме даследавання

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: экспрэс-апытанне (калоквіум) па тэме № 4, праверка якасці выканання заданняў, зачытванне і абмеркаванне паведамленняў на вольную тэму, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, афармленне цытат, тэзісаў, канспектаў па тэме даследавання.

Рэкамендацыі: *Першую гадзіну практыкума варта прысвяціць калоквіуму па тэме № 4, зачытванню і абмеркаванню паведамленняў.*

Другую гадзіну практыкума можна прысвяціць працы ў бібліятэцы. Настаўнік на практыкуме выступае ў якасці кансультанта, дапамагае выправіць памылкі ў афармленні цытат, можна выкарыстоўваць узаемапроверку вучнямі правільнасці афармлення цытат, напісання канспектаў і тэзісаў.

Дадатковым матэрыялам для работы па выпрацоўцы навыкаў афармлення цытат можа паслужыць любая кніга з бібліятэкі вучня ці настаўніка.

Заданні для вучняў

Выпісаць і аформіць у адпаведнасці з правіламі цытаты з навуковай літаратуры, адабранай па тэме ўласнага даследавання.

**СТРУКТУРА НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫХ РАБОТ
ПА ЛІТАРАТУРЫ**

Заняткі № 13

Кампазіцыя навукова-даследчых работ. Уступ. заключэнне

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: знаёмства з узорным выкананнем задання, зробленага адным ці некалькімі вучнямі, лекцыя настаўніка, эўрыстычная гутарка, самастойная пра-

ца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка, калектыўная праца над першымі сказамі Уступа і Заключэння па прапанаванай настаўнікам тэме.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Навукова-даследчая работа складаецца з наступных кампанентаў:

- тытульнага ліста;
- зместу;
- пераліку ўмоўных абазначэнняў (пры неабходнасці);
- уступу;
- асноўнай часткі, што складаецца, у сваю чаргу, з некалькіх раздзелаў;
 - заключэння;
 - спісу літаратуры;
 - дадаткаў (пры неабходнасці).

Ва **Уступе** абгрунтоўваецца актуальнасць тэмы даследавання, адлюстроўваецца (па магчымасці) яго месца сярод іншых навуковых работ у гэтай галіне. Фармулюецца мэта работы і задачы, якія неабходна вырашыць для яе дасягнення, аб'ект і прадмет даследавання. Сцісла выкладаецца структура работы і тлумачыцца логіка яе пабудовы. Указваецца поўны аб'ём даследавання ў старонках, колькасць схем і табліц, а таксама колькасць выкарыстаных бібліяграфічных крыніц.

Важна памятаць, што асноўная мэта ўступу — падвесці да фармулёўкі праблемы. Гэта можна зрабіць рознымі спосабамі.

1. Праблемнае пытанне (*«Без чалавечнасці не будзе вечнасці?...»*).

2. Агульныя звесткі аб праблеме, якая абмяркоўваецца.

3. Спасылка на аўтарытэтнае меркаванне (*«Стыль у беларускай і рускай літаратуразнаўчай інтэрпрэтацыі — катэгорыя, якая вызначаецца і зместам, і формай мастацкай творчасці. Так, напрыклад, яшчэ ў 60-я гады рускі даследчык літаратуры А. В. Чычэрын назваў сваю кнігу характарыстычна — “Ідэі і стыль”...»*).

4. Зварот да чытача з мэтай выклікаць у яго памяці жыццёвыя сітуацыі, звязаныя з праблемай (*«Ці даводзілася Вам...»*).

5. Стварэнне пэўнага эмацыянальнага настрою.

6. Апісанне пачуццяў, думак, уражанняў, якія паўсталі пасля чытання тэксту.

7. Цытата з твора.

8. Зварот да фактаў біяграфіі аўтара, яго поглядаў, перакананняў.

Уступ можа быць *біяграфічны* — калі даюцца кароткія звесткі пра пісьменніка, якія «падводзяць» да вывучэння тэмы (праблемы); *гістарычны* — разгляд гісторыі ўзнікнення і даследавання з-кранутай тэмы (праблемы) у адпаведнай галіне навукі; *аналітычны* — даецца навуковае абгрунтаванне і аналіз тэмы (праблемы); *параўнальны* — адбываецца супастаўленне розных (часам супрацьлеглых) поглядаў на тэму (праблему).

Аб'ём Уступу звычайна складае 3—5 старонак*.

У **Заклучэнні** каратка выкладаецца сутнасць навуковых вынікаў работы, абагульняюцца літаратурныя дадзеныя і плён уласнага даследавання ў выглядзе заключэння, вывадаў, тэзісаў. Колькасць і змест пунктаў заключэння звычайна суадносяцца з задачамі і зместам самой работы.

Як і Уступ, Заклучэнне павінна быць арганічна звязана з асноўным тэкстам. Існуюць наступныя асноўныя спосабы афармлення гэтай часткі:

1. Абагульненне асноўных думак аўтара — самы тыповы і лагічны.
2. Рытарычнае пытанне.
3. Заклік, зварот да чытача.
4. Выкарыстанне цытаты.

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданні № 1—3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Структура навукова-даследчых работ па літаратуры».

2. Складзі план навукова-даследчай работы па тэме, прапанаванай настаўнікам.

Заняткі № 14

Асноўная частка навукова-даследчай работы. Спіс літаратуры. Дадаткі

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка па пытаннях і заданнях, абмеркаванне і карэкціроўка планаў навуко-

* Тут і далей, тэрэтычныя пытанні падмацоўваюцца чытаннем вучнямі адпаведных прыкладаў з дапаможніка для вучняў.

ва-даследчай работы па тэме, прапанаванай настаўнікам, лекцыя настаўніка, эўрыстычная гутарка, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў (канспекта) лекцыі настаўніка, калектыўная праца над першым сказам Асноўнай часткі па прапанаванай настаўнікам тэме.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Асноўная частка навуковага даследавання складаецца з раздзелаў, у якіх адбываецца:

— аналітычны агляд літаратуры па тэме (асноўныя этапы развіцця навуковых поглядаў па праблеме даследавання; можна адзначыць, якія пытанні засталіся па-за ўвагай крытыкаў і літаратуразнаўцаў), разгорнутае абгрунтаванне выбару кірунку даследавання і выкладанне агульнай канцэпцыі работы;

— апісанне аб'екта і прадмета даследавання, выказванне ўласных поглядаў, думак і назіранняў, разважанне над тэмай (праблемай).

Асноўная частка — гэта сістэма тэзісаў і аргументаў, кожная думка ў ёй аргументуецца, пацвярджаецца прыкладамі з мастацкага тэксту і цытатамі з крытычнай літаратуры. Падзел зместу работы на раздзелы, падраздзелы, пункты і падпункты, а таксама іх паслядоўнасць павінны быць лагічна апраўданымі, адпавядаць мэце і задачам даследавання. Усе падраздзелы павінны быць узаемазвязанымі, для гэтага неабходна прадумаць лагічныя пераходы паміж часткамі. Кожны раздзел Асноўнай часткі даследавання варта завяршаць кароткімі высновамі, якія падводзяць вынікі канкрэтных этапаў.

Асноўная частка будуецца па схеме, у якой вылучаюцца тры часткі:

тэзіс (палажэнне, якое трэба даказаць);
аргументацыя (доказы, довады);
выснова (вывад).

Спіс літаратуры ўключае пералік крыніц інфармацыі, на якія ў рабоце падаюцца спасылкі.

У раздзел **Дадаткі** ўключаецца дапаможны матэрыял (напрыклад, табліцы, ілюстрацыі дапаможнага характару, партрэты пісьменнікаў, копіі архіўных дакументаў, тэксты і г. д.).

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданні № 4—6, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Структура навукова-даследчых работ па літаратуры».

2. Вызначце ў навуковай рабоце, прапанаванай настаўнікам ці самастойна знойдзенай, прыклады інфармацыйна-спасылочных, лагічных і эмацыйных доказаў.

Заняткі № 15

Практыкум. Складанне плана навукова-даследчай работы

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: экспрэс-апытанне па тэме, гутарка па пытаннях і заданнях, самастойная праца вучняў, калектыўнае абмеркаванне планаў навукова-даследчых работ.

Рэкамендацыі: *Настаўнік на практыкуме выступае толькі ў ролі кансультанта. Вучні самастойна працуюць над планамі ўласных даследаванняў.*

Заданні для вучняў

Адкарэктаваць план навукова-даследчай работы, правесці ўзаемарэцэнзаванне планаў.

АФАРМЛЕННЕ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫХ РАБОТ

Заняткі № 16

Навуковы стыль. Спецыфіка афармлення навукова-даследчых работ

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, заснаванай на аднаўленні ведаў, атрыманых на ўроку беларускай мовы, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка, напісанне вучнямі тэзісаў лекцыі настаўніка.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Навуковы стыль — функцыянальная разнавіднасць маўлення, якая выкарыстоўваецца ў сферы навукі і адукацыі, тэхнікі і вытворчасці; стыль навуковых артыкулаў, дысертацый, энцыклапедый, слоўнікаў, падручнікаў, навукова-тэхнічнай літаратуры, дакладаў і выступленняў на навуковыя тэмы.

Асноўныя *функцыі навуковага стылю* — перадача навуковай інфармацыі, доказнасць яе сапраўднасці, нярэдка — навізны і значнасці, актывізацыя лагічнага мыслення чытача (слухача). Функцыя доказнасці ў тэкстах навуковага стылю праяўляецца па-рознаму: з дапамогай тэкставых ілюстрацый, схем, цытавання, спасылка на вядомых вучоных і інш. Названыя функцыі навуковага стылю вызначаюць яго асноўныя якасці: лагічнасць выкладання, дакладнасць і аб'ектыўнасць, абагульненасць і абстрагаванасць.

Падрэсленая *лагічнасць* — тыповая рыса навуковага тэксту. Усе часткі ў ім цесна звязаны сэнсам і размяшчаюцца ў строга вызначанай паслядоўнасці. Найбольш пашыраным сродкам сувязі сказаў у навуковым маўленні з'яўляецца паўтор назоўнікаў, часта ў спалучэнні з указальнымі займеннікамі *гэты, той, такі*. Паслядоўнасць развіцця думкі дасягаецца таксама з дапамогай прыслоўяў: *спачатку, затым, далей*; пабочных слоў: *па-першае, па-другое, значыць, нарэшце*; злучнікаў: *таму што, так як*; канструкцый з прыназоўнікамі: *у выніку, у сувязі, з прычыны*. Лагічнасцю вызначаецца і частотнасць ужывання розных тыпаў складаных сказаў. Навуковаму маўленню ўласцівы разнастайныя па структуры складаназалежныя сказы, сказы з прамым парадкам слоў.

Наступнай якасцю навуковага стылю з'яўляецца *аб'ектыўнасць і дакладнасць* выкладання меркаванняў. Сэнсавая дакладнасць (адназначнасць) абумоўлівае ўжыванне слоў з прамым значэннем, шырокае выкарыстанне тэрмінаў. Паўтор ключавых слоў у навуковым маўленні лічыцца нормай. Дакладнасцю тлумачыцца і выкарыстанне ў навуковым тэксце сказаў з дзеепрыметнымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі, з аднароднымі членамі і абагульняльнымі словамі.

Абагульненасць і абстрагаванасць уласцівы кожнаму навуковаму тэксту. Таму тут шырока выкарыстоўваецца абстрактная лексіка: *ідэал, сіла, прыгажосць* і інш.

Адметнасць навуковага маўлення праяўляецца і ў частотнасці выкарыстання пэўных часцін мовы, іх форм, асаблівасцях іх

функцыянавання. Для навуковага стылю характэрна перавага ва ўжыванні назоўнікаў і прыметнікаў над дзеясловамі: шырока выкарыстоўваюцца назоўнікі ніякага роду з абстрактным значэннем (*мысленне, падаўжэнне, адлюстраванне* і інш.), формы роднага склону назоўнікаў у ролі азначэнняў, аддзеяслоўныя назоўнікі (*рабіць уплыў*).

У навуковым маўленні не прынята выкарыстоўваць займеннік «я» і дзеясловы ў форме першай асобы адзіночнага ліку. Дзеясловы-выказнікі ўжываюцца звычайна ў форме трэцяй асобы цяперашняга часу.

Інфармацыйны характар навуковага тэксту абумоўлівае тое, што ў ім амаль не сустракаюцца клічныя і пытальныя сказы, а таксама іншыя сродкі выражэння эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці.

Асноўнымі якасцямі навуковага маўлення з'яўляюцца: **выразнасць**, якая часта парушаецца з-за двухсэнсоўнасці, дакладнай — з-за няправільнага разумення нейкага элемента або сувязі элементаў; **дакладнасць** уяўляе сабой, з аднаго боку, дакладнасць паняццёвую, а з другога — дакладнасць прадметную, дакладнасць задумы і дакладнасць яе слоўнага ўвасаблення; **сцісласць** выяўляецца ва ўменні перадаць думку найменшай колькасцю слоў, без таўталагіі; **багацце** адлюстроўваецца ў выкарыстанні сінонімаў і вобразна-выяўленчых сродкаў; **лагічнасць** — заканамерны ход разважанняў і высноў, з аднаго боку, і ўнутраная заканамернасць у пабудове тэксту — з другога.

Падрабязныя звесткі пра *тэхнічнае афармленне навуковага даследавання* прыводзяцца ў дапаможніку для вучняў.

Аб'ём даследавання, як правіла, не павінен быць меншым за 10 старонак — для рэферата, за 15 старонак — для даклада (без уліку спісу літаратуры і дадаткаў).

Класы	Аб'ём рэферата пры камп'ютарным наборы	Аб'ём рэферата пры напісанні ад рукі
IX	8—10 старонак	10—12 старонак
X	12—14 старонак	14—15 старонак
XI	15—17 старонак	17—19 старонак
Экзаменацыйны рэферат	15—17 старонак	17—19 старонак

Заданні для вучняў

Выканаць заданні № 1—3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Афармленне навукова-даследчых работ».

Заняткі № 17

Практыкум. Рэдагаванне гатовых рэфератаў і дакладаў

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка выкананых заданняў, рэдагаванне рэфератаў і дакладаў, прапанаваных настаўнікам, або самастойна знойдзеных вучнямі.

Заданне для вучняў

Выканаць заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Афармленне навукова-даследчых работ» (адрэдагаваць прапанаваны настаўнікам даклад ці рэферат).

РЭФЕРАТ ЯК ВІД ДАСЛЕДЧАЙ РАБОТЫ ПА ЛІТАРАТУРЫ

Заняткі № 18

Асаблівасці рэферата, яго віды

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка якасці выканання задання, лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, напісанне вучнямі тэзісаў лекцыі настаўніка.

Заўвага: Замест лекцыі настаўніка можна выкарыстаць прыём самастойнай працы — або вучні самастойна працуюць з дапаможнікам, або адзін з іх рыхтуе паведамленне па тэме «**Асаблівасці рэферата, яго віды**».

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Слова «рэферат» у перакладзе з лацінскай мовы літаральна абазначае «няхай ён зробіць даклад». Рэферат — гэта не толькі кароткі, паслядоўны выклад зместу кнігі (або яе раздзела), часопіснага або газетнага артыкула, але і кароткая перадача зместу неапублікаванай работы.

Любы рэферат патрабуе глыбокага вывучэння першакрыніц, умовна звязваць тэарэтычныя палажэнні з умовамі сучаснасці, праводзіць глыбокі аналіз, рабіць практычныя вывады і, нарэшце, вучыць дыскусіі.

Этапы напісання рэферата:

падрыхтоўчы — пошук і выбар літаратуры па тэме;
напісанне — самы адказны этап;
рэдагаванне — удасканаленне навукова-даследчай работы.

Віды рэфератаў:

I. Па логіцы пабудовы:

1. *індуктыўны* — спачатку ідуць факты, затым — высновы, а пасля абагульнення высноў — фармулёўка тэзіса;

2. *дэдуктыўны* — спачатку ідзе тэзіс, потым — факты, якія яго пацвярджаюць, а затым — высновы;

3. *прадуктыўны* — будуюцца на аснове супастаўлення суадносных па змесце паняццяў: мінулае — сучаснасць — будучыня; з’явы — сутнасць; простае — складанае; аб’ектыўнае — суб’ектыўнае і інш.;

II. Па тэме:

1. *прывечаны пытаннем гісторыі літаратуры* («Творчая біяграфія Рыгора Барадуліна»);

2. *прывечаны пытаннем тэорыі літаратуры* («Жанр навелы ў беларускай прозе пачатку XXI стагоддзя»).

Структура рэферата:

— **тытульны ліст**;

— **змест** (з пазначэннем нумароў старонак, з якіх пачынаецца кожны раздзел рэферата);

— **уступ** (чаму выбрана тэма, чым яна важная, актуальная, якую культурную або навуковую значнасць уяўляе; вызначаюцца мэты, задачы, аб’ект і прадмет даследавання; якая літаратура выкарыстана);

— **асноўная частка** (складаецца з некалькіх раздзелаў, у кожным з якіх разглядаецца пэўны аспект асноўнай тэмы; сцвярджэнні падмацоўваюцца доказамі з літаратуры, калі яны запазычаны ў аўтара выкарыстанай крыніцы — то афармляюцца як цытата; у канцы кожнага раздзела фармулюецца выснова);

— **заклучэнне** (агульныя высновы па асноўнай тэме, перспектывы развіцця даследавання);

— **спіс літаратуры** (складаецца ў алфавітным парадку ў канцы рэферата па вызначаных правілах).

Заданні для вучняў

Выканаць заданні № 1—2, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры».

Заняткі № 19

Алгарытм напісання рэферата.

Патрабаванні і крытэрыі ацэнкі рэферата

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка па пытаннях і заданнях, лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка.

Звычайна рэфераты ацэньваюцца па наступных асноўных **крытэрыях:**

— актуальнасць тэмы і зместу, тэарэтычны ўзровень, глыбіня і паўната аналізу фактаў, з’яў, праблем, якія адносяцца да тэмы;

— навуковая абгрунтаванасць і ступень рэалізацыі пастаўленай мэты даследавання;

— завершанасць і паўната рашэння ўсіх задач, пастаўленых аўтарам у рабоце;

— інфармацыйная насычанасць, навізна, арыгінальнасць выкладу матэрыялу;

— навуковасць выкладу матэрыялу;

— структурная арганізаванасць, лагічнасць, граматычная правільнасць і стылістычная выразнасць;

— пераканаўчасць, аргументаванасць, практычная значнасць і тэарэтычная абгрунтаванасць высноў, зробленых у рэфератаце;

— якасць афармлення работы.

Падставай для зніжэння адзнакі можа служыць:

— неадпаведнае афармленне работы;

— павярхоўны разгляд тэарэтычных пытанняў (абмежаваная колькасць крыніц, неразуменне сутнасці навуковай праблемы, адсутнасць уласнага меркавання і да т. п.);

- слабая сувязь паміж раздзеламі рэферата;
- павярхоўны аналіз рэальнай сітуацыі.

Заданне для вучняў

Выканаць заданне № 3, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры».

Заняткі № 20—21

Практыкум. Напісанне рэферата на абраную тэму

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка задання, напісанне рэферата на абраную тэму, абарона рэфератаў.

Рэкамендацыі: *На першых занятках практыкума настаўнік дапамагае вучням у складаных сітуацыях, кансультуе іх.*

На другіх праводзіцца абарона рэфератаў, на якой абавязкова павінна адбыцца абмеркаванне навукова-даследчых работ з актыўным удзелам вучняў.

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Рэферат як від даследчай работы па літаратуры».
2. Падрыхтуйцеся да выступлення з рэфератам.
3. Правядзіце ўзаемарэцензаванне рэфератаў.

ДАКЛАД — ВІД САМАСТОЙНАЙ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАЙ РАБОТЫ

Заняткі № 22

Асабліваці даклада, яго віды

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка якасці выканання заданняў, лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, напісанне вучнямі тэзісаў лекцыі настаўніка.

Заўвага: *Замест лекцыі настаўніка можна выкарыстаць прыём самастойнай працы — або вучні самастойна працуюць з дапа-*

можнікам, або адзін з іх рыхтуе наведарменне па тэме «Асабліва-сці даклада, яго віды».

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Даклад — від самастойнай навукова-даследчай працы, у якой аўтар даследуе сутнасць пэўнай праблемы, прыводзіць розныя пункты гледжання, а таксама ўласныя погляды на яе.

Віды дакладаў:

— **праблемныя** («Дабро і Зло як два полюсы жыцця ў апавяданнях Анатоля Казлова»);

— **абагульняльныя** («Грані паэтычнага майстэрства Рыгора Барадуліна (арыгінальнасць метафорыкі, адметнасць гукапісу)»);

— **параўнальныя** («Праблема “бацькоў і дзяцей” у творчасці І. Тургенева і І. Шамякіна»);

— **даследчыя** («Постмадэрнізм па-беларуску: іронія і гульня ў пэзіі Андрэя Хадановіча»).

Як адзначалася раней, навуковы стыль (яго часам называюць «акадэмічным») — гэта спецыфічны спосаб падачы тэкставага матэрыялу пры напісанні навуковых работ, асноўнымі прыкметамі якога з’яўляюцца наступныя:

— сказы могуць быць доўгімі і складанымі;

— могуць дастаткова шырока ўжывацца словы іншамоўнага паходжання і тэрміны;

— ужыванне ўстаўных канструкцый тыпу «магчыма», «на наш погляд»;

— аўтарская (даследчыцкая) пазіцыя павінна быць «завуаляванай», не ўжываюцца займеннікі «я», «мой (пункт гледжання)».

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданні № 1—3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы».

2. Вызначыце віды дакладаў, прапанаваныя настаўнікам для самастойнага аналізу або знойдзеныя ў інтэрнэце.

Заняткі № 23

Структура дакладаў і патрабаванні да іх

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка па пытаннях і заданнях, лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка.

Структура даклада:

- **тытульны ліст;**
- **змест** (паслядоўна паказваюцца назвы пунктаў даклада, а таксама старонкі, з якіх пачынаецца кожны пункт);
- **уступ** (фармулюецца сутнасць праблемы даследавання, абгрунтоўваецца выбар тэмы, вызначаюцца яе значнасць і актуальнасць, паказваюцца мэты і задачы, аб'ект і прадмет даследавання, даецца характарыстыка выкарыстанай літаратуры);
- **асноўная частка**, якая складаецца з раздзелаў (кожны раздзел даказна раскрывае тэму, мэту і задачы даследавання);
- **заклучэнне** (высновы або абагульненне па тэме даклада);
- **спіс літаратуры;**
- **дадаткі** (схемы, табліцы, ілюстрацыі і інш.).

Патрабаванні да афармлення даклада такія самыя, як і пры напісанні рэферата.

Даклад, прысвечаны творчасці пісьменніка, павінен утрымліваць:

1. агульную грамадска-гістарычную характарыстыку часу, на які прыпадае творчасць пісьменніка;
2. асноўныя асаблівасці развіцця літаратурнага працэсу;
3. жыццёвы шлях пісьменніка (звесткі з біяграфіі, грамадзянская пазіцыя, уплыў сацыякультурнага кантэксту на творчасць і г. д.);
4. творчы шлях пісьменніка (пачатак літаратурнай дзейнасці, этапы ці перыяды творчай эвалюцыі, агульная характарыстыка мастацкіх асаблівасцей найбольш значных твораў, кніг, зборнікаў);
5. месца творчасці пісьменніка ў развіцці нацыянальнай літаратуры;
6. месца творчасці пісьменніка ў сусветнай літаратуры;
7. асноўныя праблемы эпохі і адносіны да іх пісьменніка;

8. традыцыі і наватарства творчасці пісьменніка ў галіне:
 - а) ідэй;
 - б) тэматыкі, праблематыкі;
 - в) творчага метаду і стылю;
 - г) жанру;
9. ацэнку творчасці пісьменніка крытыкамі і сучаснікамі.

Заданне для вучняў

Прасачыце, ці выконваюцца ў дакладах, прапанаваных на-стаўнікам для самастойнага аналізу або ў знойдзеных у інтэрнэце, агульныя патрабаванні да гэтага віду даследчай работы.

Заняткі № 24

Алгарытм напісання даклада. Крытэрыі ацэнкі якасці даклада

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка якасці выканання задання, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка.

Алгарытм напісання даклада:

1. Выбар тэмы, вызначэнне мэты, задач, аб'екта і прадмета даследавання.
2. Падбор і вывучэнне асноўных крыніц па тэме (як і пры напісанні рэферата, рэкамендуецца выкарыстаць не менш за 10—12 крыніц).
3. Складанне спісу літаратуры.
4. Апрацоўка і сістэматызацыя матэрыялу. Падрыхтоўка вы-сноў і абагульненняў.
5. Распрацоўка плана даклада.
6. Напісанне асноўнай часткі.
7. Напісанне ўступу.
8. Напісанне заключэння.
9. Рэдагаванне.
10. Публічнае выступленне з вынікамі даследавання.

Звычайна даклады ацэньваюцца па наступных асноўных **крытэрыях:**

- актуальнасць тэмы і зместу, тэарэтычны ўзровень, глыбіня і паўната аналізу фактаў, з’яў, праблем, якія адносяцца да тэмы;
- навуковая абгрунтаванасць і ступень рэалізацыі пастаўленай мэты даследавання;
- завершанасць і паўната рашэння ўсіх задач, пастаўленых аўтарам у рабоце;
- арыгінальнасць падыходаў да вырашэння задач;
- інфармацыйная насычанасць;
- навуковасць выкладу матэрыялу, здольнасць да самастойнай навукова-даследчай працы;
- глыбіня тэарэтычнага аналізу, умённе разабрацца ў асноўных праблемах вылучанай тэмы;
- кампазіцыйная стройнасць і логіка пабудовы даклада;
- пісьменнасць, выразнасць і вобразнасць мовы;
- пераканаўчасць, аргументаванасць, практычная значнасць і тэарэтычная абгрунтаванасць высноў, зробленых у дакладзе;
- сфарміраванасць аналітычных і маўленчых уменняў;
- якасць афармлення работы.

**Падставай для зніжэння адзнакі могуць служыць
недахопы, названья ў папярэднім раздзеле:**

- нядбайнае афармленне работы;
- павярхоўны разгляд тэарэтычных пытанняў (занадта абмежаваная колькасць крыніц, неразумённе сутнасці навуковай праблемы, адсутнасць уласнага меркавання);
- слабая сувязь паміж раздзеламі работы;
- павярхоўны аналіз рэальнай сітуацыі.

Заданні для вучняў

1. Прарэцэнзуйце і ацаніце даклады, прапанаваныя настаўнікам для самастойнага аналізу або знойдзеныя ў інтэрнэце.
2. Падрыхтуйцеся да напісання даклада.

Заняткі № 25—26

Практыкум. Напісанне даклада на абраную тэму

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка выкананых вучнямі заданняў, напісанне даклада на абраную тэму, абарона дакладаў.

Рэкамендацыі: На першых занятках практыкума настаўнік дапамагае вучням у складаных сітуацыях, кансультуе іх. На другіх — адбываецца абарона дакладаў з актыўным абмеркаваннем навукова-даследчых работ вучнямі.

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданне № 4, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы».
2. Падрыхтуйцеся да выступлення з дакладам.
3. Правядзіце ўзаемарэцэнзаванне дакладаў.

ДАСЛЕДЧЫ ПРАЕКТ ЯК ВІД ЛІТАРАТУРНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Заняткі № 28

Даследчыя праекты на літаратуры

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка якасці выканання заданняў, лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, напісанне вучнямі тэзісаў лекцыі настаўніка.

Матэрыял для лекцыі настаўніка

Даследчыя праекты — творчыя даследчыя працы, выкананыя пад кіраўніцтвам навуковага кіраўніка, змест і аб'ём якіх выходзяць за межы вучэбнай праграмы па беларускай літаратуры.

Мэты праектаў: а) развіццё творчага і крытычнага мыслення, фарміраванне вопыту і інструментарыя даследчай дзейнасці, ролевае і імітацыйнае мадэліраванне, пошук і ініцыятыва, спрагназаванасць і рэйтынгавасць ацэнкі; б) фарміраванне першапачатковых практычных уменняў арганізацыі навуковай працы, самасцвярджэнне, самавыяўленне, самавызначэнне, самаактуалізацыя; в) задавальненне пазнавальных патрэб; г) прафесійная арыентацыя маладых даследчыкаў.

Праектнае навучанне ў першую чаргу звязана з метадам праектаў, які вядомы педагагічнай грамадскасці яшчэ і як метады праблем. Узнік ён у 20-я гады ХХ стагоддзя ў ЗША. Амерыканскі філосаф, педагог Дж. Дзьюі, а пазней і яго вучань В. Х. Кілпатрык распра-

цавалі гэты метадаў як гуманістычны кірунак у філасофіі і адукацыі. Дж. Дзьюі прапанаваў усё навучанне будаваць на актыўнасці і практычнай дзейнасці саміх дзяцей, пры гэтым патрэбна ўлічваць іх асабістыя інтарэсы і жаданні. Для таго каб матываваць падлеткаў да асабістай зацікаўленасці ў ведах, спачатку трэба паказаць ім вельмі важную і значную жыццёвую праблему, а каб вырашыць яе і атрымаць рэальны вынік, давядзецца выкарыстаць неабходны багаж новых ведаў па пэўнай дысцыпліне, якія трэба будзе яшчэ набыць.

Адначасова з распрацоўкамі амерыканскіх педагогаў ідэі практычнага навучання ўзніклі і ў Расіі. Рускі філосаф М. Ф. Фёдараў распрацаваў прынцып адзінства тэарэтычных ведаў і практычнага дзеяння. У 1905 г. рускі педагог С. Ц. Шацкі таксама арганізаваў невялікую групу супрацоўнікаў, якія імкнуліся актыўна выкарыстаць практычны метады ў практыцы выкладання. У 1931 г. метады праектаў у СССР былі асуджаны пастановай ЦК ВКП(б) з-за недастатковай прадуманасці і павольнага ўкаранення ў школы.

У аснову метаду праектаў пакладзена спалучэнне двух паняццяў — праекта і яго выніку, якія арыентаваны на самастойную дзейнасць школьнікаў — індывідуальную, парную і групавую.

У педагогіцы праектам прынята лічыць тэхналогію вырашэння пэўнай практычнай праблемы, скіраваную на стварэнне пэўнага прадукту. Праектам у агульнаадукацыйнай установе можа быць стварэнне літаратурнага музея, часопіса, мастацкай студыі, літаратурнага клуба, камп'ютарнага сайта і г. д.

Тэматыка вучнёўскіх праектаў можа быць звязана з адной прадметнай галіною — тады размова ідзе пра *манапраект*. Ён выконваецца на матэрыяле аднаго канкрэтнага вучэбнага прадмета (беларускай мовы, беларускай літаратуры, грамадазнаўства). Ці можа мець міждысцыплінарны характар — у такім выпадку гавораць пра *міжпрадметны* праект. Тут інтэгруецца разнастайная тэматыка некалькіх прадметаў (напрыклад, беларуская літаратура і гісторыя Беларусі; беларускі фальклор, літаратура, жывапіс і музыка Беларусі).

Выкананы праект можа быць прадстаўлены ў выглядзе артыкула, рэкамендацый, альбома, калажу, карты, інсцэніроўкі, рэпартажу, фільма і г. д.

Віды праектаў:

Даследчыя праекты маюць структуру, набліжаную да навуковых даследаванняў. Яны павінны ўключаць аргументацыю актуальнасці тэмы, вызначэнне праблемы, прадмета, аб'екта, мэт

і задач даследавання. Праект завяршаецца абмеркаваннем і афармленнем вынікаў, фармуляваннем высноў і вызначэннем праблем на далейшую перспектыву даследавання.

Творчыя праекты не маюць строгай структуры, аднак у іх можна вылучыць наступныя этапы: вызначэнне мэты, паграбаванняў да аб'екта праектавання, даследаванні, выпрацоўка першапачатковых ідэй, іх аналіз, планаванне, распрацоўка, ацэнка (рэфлексія). Форма прэзентацыі можа быць рознай (відэафільм, свята, рэпартаж і інш.).

Пры **ролевых** праектах удзельнікі выконваюць вызначаныя ролі, абумоўленыя зместам праекта. Асноўны від дзейнасці ў такіх праектах — ролевая гульня: імітацыі сацыяльных і дзелавых адносін у розных сітуацыях, літаратурныя персанажы.

Мэта **інфармацыйных** праектаў — навучыць здабываць і аналізаваць інфармацыю, выкарыстоўваць розныя метады атрымання інфармацыі (літаратура, бібліятэчныя фонды, СМІ, базы дадзеных, у тым ліку электронныя) і яе апрацоўкі (аналіз, абгульненне, супастаўленне з вядомымі фактамі, аргументаваныя высновы). Інфармацыйныя праекты завяршаюцца прэзентацыяй (даклад, публікацыя).

Практыка-арыентаваныя праекты — гэта праекты з практычнымі вынікамі — газета, часопіс, інтэрнэт-партал.

Заданні для вучняў

1. Адкажыце на пытанне № 1, змешчанае ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў».

2. Распрацуйце самастойна некалькі тэм даследчых праектаў па літаратуры.

Заняткі № 29

Этапы работы над праектам

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: гутарка па пытаннях, лекцыя настаўніка з элементамі гутаркі, самастойная праца вучняў з матэрыялам дапаможніка.

Заўвага: звесткі пра этапы работы над праектам, а таксама аб папярэце праектнай працы і складзе праектнай папкі прадстаўлены ў дапаможніку для вучняў.

Работа па стварэнні вучэбнага праекта звычайна выходзіць за межы вучэбнай дзейнасці школьнікаў і ажыццяўляецца ў некалькі асноўных этапаў:

1. самастойнае ці разам з настаўнікам выяўленне актуальнай тэмы ці праблемы праекта, вызначэнне яго мэты, тыпу і колькасці ўдзельнікаў;
2. размеркаванне задач па групам, абмеркаванне магчымых метадаў даследвання, пошуку інфармацыі, творчых рашэнняў;
3. самастойная работа вучняў па сваіх індывідуальных ці групавых задачах, абмеркаванне ідэй у міні-калектывах і афармленне сумеснага выніку;
4. абарона праекта;
5. калектыўнае абмеркаванне і ацэнка выкананага праекта.

Паграбаванні да праектаў:

- наяўнасць праблемы;
- практычная, пазнавальная, навуковая значнасць вынікаў;
- самастойная (індывідуальная, парная, групавая) дзейнасць вучняў;
- выкарыстанне даследчых метадаў: вызначэнне праблемы, мэты і задач даследавання, фармулёўка гіпотэзы іх дасягнення і вырашэння, аналіз дадзеных, падвядзенне вынікаў.

Крытэрыі ацэнкі абароны праектаў:

1. Выкладанне матэрыялу ў лагічнай паслядоўнасці.
2. Інфармацыйная насычанасць.
3. Выкладанне асноўных вынікаў.
4. Указанне навізны даследавання, практычнай скіраванасці, перспектывы.
5. Культура маўлення.
6. Эмацыянальнасць. Уменне ўтрымліваць увагу аўдыторыі.
7. Тэрміналагічная дакладнасць.
8. Наглядная дэманстрацыя матэрыялу.
9. Агульная эрудыцыя, уменне адстойваць свой пункт гледжання.

Заданні для вучняў

1. Выканайце заданні № 2—3, змешчаныя ў дапаможніку для вучняў пасля тэмы «Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці вучняў».
2. Падрыхтуйцеся да стварэння праекта.

Заняткі № 29—31

Практыкум.

Стварэнне зборніка навукова-даследчых работ

«Алхімія слова — XXI»

(ці іншага праекта — на выбар настаўніка або вучняў)

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: праверка выкананых вучнямі заданняў, стварэнне і абарона даследчага праекта па літаратуры.

Рэкамендацыі: На першых занятках **практыкуму** настаўнік выступае ў якасці кансультанта, дапамагае вырашыць праблемы.

На другіх і трэціх праводзіцца абарона праектаў і іх абмеркаванне. Калі праект выкананы не на належным узроўні, настаўнік вяртае яго на дапрацоўку, пазней адбываецца паўторная абарона.

Заданні для вучняў

1. Выберыце і падрыхтуйце адзін з прапанаваных у дапаможніку (заданне № 4) праектаў. У выпадку, калі ніводзін з прапанаваных праектаў Вас не зацікавіў, прапануйце свой праект.
2. Падрыхтуйцеся да абароны праектаў.

НАВУКОВА-ПРАКТЫЧНАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ

Метады, прыёмы і формы работы на занятках: самастойная праца вучняў па падрыхтоўцы і правядзенні канферэнцыі, выступленні вучняў на канферэнцыі з дакладамі, удзел у «круглым сталем», падвядзенне вынікаў і ўзнагароджванне.

Рэкамендацыі: Колькасць гадзін (4), адведзеных на канферэнцыю, мэтазгодна распланаваць наступным чынам.

Заняткі № 32

Падрыхтоўка да канферэнцыі

1. Стварэнне аргкамітэта канферэнцыі.
2. Размеркаванне абавязкаў.
3. Складанне праграмы, інфармацыйнага пісьма, прэс-рэліза канферэнцыі.

4. Папярэдняе абмеркаванне прапанаваных для канферэнцыі дакладаў.

Пасля першых заняткаў вучні атрымліваюць **заданні**: падрыхтаваць праграму, інфармацыйнае пісьмо, прэс-рэліз канферэнцыі, узор заяўкі для ўдзелу ў ёй.

У залежнасці ад колькасці ўдзельнікаў факультатывных заняткаў і ўзроўню іх падрыхтаванасці на гэты этап можна адвесці 2 гадзіны.

Варта зазначыць, што падрыхтоўку да канферэнцыі можна пачаць не толькі на гэтых занятках, а значна раней.

Заняткі № 33—34

Правядзенне вучнёўскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сусвет мастацкага слова: у пошуках шэдэўраў»

1. Выступленні ўдзельнікаў з навукова-даследчымі работамі (лепшыя рэфераты, даклады, індывідуальныя праекты).

2. Прэзентацыя зборніка навукова-даследчых работ «Алхімія слова — XXI».

3. «Круглы стол» (абмеркаванне найбольш актуальных ці найбольш спрэчных тэм, дакладаў, праблем, агучаных у дакладах выступоўцаў).

Заняткі № 35

Падвядзенне вынікаў вучнёўскай навукова-практычнай канферэнцыі «Сусвет мастацкага слова: у пошуках шэдэўраў»

1. Вызначэнне лепшых выступленняў.

2. Узнагароджанне аўтараў лепшых даследаванняў дыпламамі.

Прыкладныя ўзоры афармлення спіса ўдзельнікаў аргкамітэта, інфармацыйнага ліста і праграмы канферэнцыі змешчаны ў дапаможніку для вучняў. Зрэшты, іх варта разглядаць у якасці своеасаблівай «матрыцы», якая можа разгортвацца і ўдасканалвацца ў залежнасці ад намераў, энергічнасці і натхнёнасці настаўніка ды вучняў, што разам «шукваюць шэдэўры».

На апошніх занятках з мэтай карэкцыі працы па праграме факультатывных заняткаў «Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратур-

ных дослідаванняў)» можна правесці рэфлексію ў форме вусных або пісьмовых адказаў вучняў паводле наступных «пытанняў»:

1. «Я даведаўся...»;
2. «Было цікава...»;
3. «Было цяжка...»;
4. «Не атрымалася (не атрымлівалася)...»;
5. «Я зразумеў, што...»;
6. «Цяпер я магу...»;
7. «Я адчуў, што...»;
8. «Я набыў...»;
9. «Я навучыўся...»;
10. «У мяне атрымалася...»;
11. «Я змог...»;
12. «Я паспрабую...»;
13. «Мяне здзівіла...»;
14. «Мне захацелася...».

ЛІТАРАТУРА

Асноўная:

1. *Бондаревский, В. Б.* Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию: кн. для учителя / В. Б. Бондаревский. — М. : Просвещение, 1985. — 44 с.

2. *Дереклеева, Н. И.* Научно-исследовательская работа в школе / Н. И. Дереклеева. — М. : Вербум-М., 2001. — 46 с.

3. *Ишкова, Л. В.* Формирование исследовательской культуры (метод. рекомендации организаторам науч.-исслед. работы в довуз. подгот.) / Л. В. Ишкова. — Новокузнецк : Изд-во ИПК, 1997. — 35 с.

4. *Качурин, М. Г.* Организация исследовательской деятельности учащихся на уроках литературы : кн. для учителя / М. Г. Качурин. — М. : Просвещение, 1988. — 173 с.

5. Літаратурная адукацыя ў Беларусі на сучасным этапе: новыя падыходы і тэндэнцыі : зб. навук. арт. / уклад. А. І. Бельскі; рэд.кал. : Г. У. Пальчык [і інш.]. — Мінск : НІА, 2008. — 228 с.

6. Методико-літаратурны інтэрнет-сервер «Урок літаратуры» [электронны рэсурс]. — 2004. — Режим доступа: <http://www.mils.fobr.ru> — Дата доступа: 28.05.2009.

7. *Нинбург, Е. А.* Выполнение и оформление самостоятельной исследовательской работы / Е. А. Нинбург. — Л. : Ленуприздат, 1991. — 35 с.

8. *Рагойша, В.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапам. / В. Рагойша. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2001. — 384 с.

9. *Рагойша, В. П.* Літаратуразнаўчы слоўнік: тэрміны і паняцці : для школьнікаў і абытурыентаў / В. П. Рагойша. — Мінск : Нар. асвета, 2009. — 303 с.

10. *Рященко, И. Р.* Основы научно-педагогического исследования : пособие по написанию и оформлению исследования / И. Р. Рященко. — Томск : Том. гос. пед. ун-т, 1999. — 43 с.

11. *Сергеев, Н. К.* Особенности организации и содержания научно-исследовательской деятельности / Н. К. Сергеев. — М. : Просвещение, 1993. — 46 с.

Дадатковая:

1. *Айзерман, Л.* Жаркий июнь 2006-го, или Последний месяц моего пятьдесят четвертого учительского года : из записок сло-

весника / Л. Айзерман // Литература в школе. — 2007. — № 2. — С. 26—30.

2. *Баклицкая, Е. Р.* Умения и навьки исследовательского изыскания / Е. Р. Баклицкая // Завуч. — 2000. — № 2. — С. 113—122.

3. *Белых, С. Л.* Управление исследовательской активностью ученика : метод. пособие для педагогов средних школ, гимназий, лицеев; под ред. А. С. Обухова / С. Л. Белых. — М. : Журнал «Исследовательская работа школьников», 2007. — 56 с.

4. *Бельскі, А. І.* Вывучэнне творчасці пісьменнікаў: Класікі і сучаснікі ў школе / А. І. Бельскі. — Мінск : Аверсэв, 2005. — 352 с.

5. *Борикова, Л. В.* Пишем реферат, доклад, выпускную квалификационную работу : учеб. пособие / Л. В. Борикова, Н. А. Виноградова. — М. : Издательский центр «Академия», 2000. — 128 с.

6. *Василенко, Л. П.* Метод проекта при чтении произведений современной литературы : (Литература последнего десятилетия. XI класс) / Л. П. Василенко, С. П. Белокурова // Литература в школе. — 2008. — № 11. — С. 38—41.

7. *Васючэнка, П. В.* Сучасная беларуская драматургія : дапам. для настаўнікаў / П. В. Васючэнка. — Мінск : Маст. літ., 2008. — 158 с.

8. *Гайдунь, А. В.* Организация проектно-исследовательской деятельности учащихся в профильных классах технического уровня [электронный ресурс] / А. В. Гайдунь. — Режим доступа: <http://www.openclass.ru> — Дата доступа: 28.05.2009.

9. *Гецов, Г. Г.* Работа с книгой: рациональные приемы / Г. Г. Гецов. — Минск : Полюмя, 1989. — 176 с.

10. *Гингель, Е. А.* Организация исследовательской деятельности учащихся на уроках литературы [электронный ресурс] / Е. А. Гингель. — Режим доступа: <http://www.sch140.omsk.edu> — Дата доступа: 27.05.2009.

11. *Донцова, О. В.* Метод проектов как одна из форм ученического исследования на уроках литературы / О. В. Донцова // Литература в школе. — 2007. — № 11. — С. 36—37.

12. *Колесникова, Н. И.* От конспекта к диссертации : учеб. пособие по развитию навыков письменной речи / Н. И. Колесникова. — М. : Флинта : Наука, 2002. — 268 с.

13. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся / Н. Г. Алексеев [и др.] // Исследовательская работа школьников. — 2002. — № 1. — С. 24—33.

14. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся / Н. Г. Алексеев [и др.] // Исследовательская работа школьников. — 2002. — № 2. — С. 42—55.

15. *Кузьмина, Л. В.* Методы исследования педагогической деятельности / Л. В. Кузьмина // Завуч. — 1999. — № 3. — С. 101 — 108.
16. *Лявонава, Е. А.* Агульнае і адметнае: Творы бел. пісьменнікаў XX ст. у кантэксте сусветнай літаратуры : дапам. / Е. А. Лявонава. — Мінск : Маст. літ., 2003. — 198 с.
17. *Прищепа, Е. М.* Ученическая исследовательская работа по литературе в гуманитарной профильной школе / Е. М. Прищепа // Литература в школе. — 2004. — № 12. — С. 25—28.
18. *Савенков, А. И.* Методика организации игр-исследований с младшими школьниками / А. И. Савенков // Практика административной работы в школе. — 2004. — № 1. — С. 35—38.
19. *Сырцева, Т. Э.* Работа учителей по развитию навыков научно-исследовательской деятельности учащихся / Т. Э. Сырцева // Дополнительное образование. — 2004. — № 2. — С. 12—18.
20. *Файн, Т. А.* Поэтапные действия по формированию исследовательской культуры школьников / Т. А. Файн // Практика административной работы в школе. — 2004. — № 1. — С. 42—46.

ЗМЕСТ

Вучэбная праграма факультатыўных заняткаў	3
Тлумачальная запіска	3
Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)	6
Прагназуемыя вынікі факультатыўнага курса	12
Дапаможнік для настаўнікаў	14
Прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне факультатыўных заняткаў «Шукаем шэдэўры!.. (Вопыты літаратурных даследаванняў)»	14
Уводзіны	26
Этапы даследчай дзейнасці	40
Тэма, мэты, задачы, прадмет і аб'ект даследавання	44
Асноўныя віды навукова-даследчых работ па літаратуры	50
Збор інфармацыі па тэме даследавання	52
Структура навукова-даследчых работ па літаратуры	62
Афармленне навукова-даследчых работ	66
Рэферат як від даследчай работы па літаратуры	69
Даклад — від самастойнай навукова-даследчай работы	72
Даследчы праект як від літаратурнай дзейнасці	77
Навукова-практычная канферэнцыя	81
Літаратура	84

Вучэбнае выданне

Беларуская літаратура
Факультатыўныя заняткі

ГОЎЗІЧ Ірына Мікалаеўна
ШАЎЛЯКОВА-БАРЗЕНКА Ірына Леанідаўна

ШУКАЕМ ШЭДЭЎРЫ!..
(Вопыты літаратурных даследаванняў)

11 клас

*Дапаможнік для настаўнікаў
агульнаадукацыйных устаноў
з беларускай і рускай мовамі навучання*

Мастацкі рэдактар *В. П. Калінін*
Камп'ютарная вёрстка *В. А. Амельчанка*
Стыльрэдактар *К. С. Голуб*

Падпісана ў друк 03.11.2010. Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная.
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 5,1. Ул.-выд. арк. 4,78.
Тыраж 2800 экз. Заказ 3035.

Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Літаратура і Мастацтва».
ЛП 02330/0494044 ад 03.02.2009.
Вул. Захарава, 19, 220034, г. Мінск.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Друкарня “Перамога”»
ЛП 02330/0494182 ад 03.04.2009.
Вул. Таўляя, 11, 222310, г. Маладзечна, Рэспубліка Беларусь.